

DEN ØKONOMISKE USIKKERHED

AF JENS WARMING

I. Usikkerhedens Kilder S. 89. II. Pris- og Lønniveauet S. 98. III. Forbruget, Velstanden S. 112. IV. Statens Opgaver S. 118.

I. USIKKERHEDENS KILDER

VERDENS økonomiske Liv lammes af Usikkerhed om, hvad der kan betale sig; ja mange har saa dyb en Mistillid til Øjeblikkets økonomiske Situation, at de tror, at overhovedet næsten intet kan betale sig. Og naar man ser den lave Diskonto, forstaar man, at Tvivlen om, hvortil de ledige Kapitaler skal anvendes, er større end Tvivlen om, hvorfra de Kapitaler skal komme, som det haardt tiltrængte Opsving behøver, noget som jeg senere skal belyse.

Fra et Samfundssynspunkt kan det betale sig at sætte de ledige Produktionsfaktorer (Arbejde, Kapital og Natur) i Gang med hvadsomhelst, naar blot der kommer en positiv Værdi ud af det; det kan ikke nytte at være for nøjeregnende, om der maaske skulde være noget andet, som kunde indbringe mere af de ledige Faktorer, eller at ærgre sig, hvis man siden skulde forstaa, at man ikke havde valgt det allerbedste. Thi hvad vil det egentlig sige, at noget kan betale sig? Det vil sige, at der kommer mere ud af de anvendte Faktorer, end der kunde komme paa anden Maade, eller i hvert Fald ligesaa meget; det, som de andre Anvendelser eventuelt kan indbringe, finder sit naturlige Udtryk i Markedsprisen paa Faktorerne, altsaa Løn, Rente og Jordrente; disse Priser repræsenterer de andre Anvendelser og maa normalt forudsættes at have tilpasset sig saadan, at disse Anvendelser balancerer; det vilde da være et Tab at anvende Faktorerne paa dette Omraade, hvis de ikke her indbringer ligesaa meget (indenfor et vist Spillerum). Men hvis der er ledige Faktorer (og hvis disses Markedspriser ikke i den Anledning er sunken, se S. 100 og 133 om Lønnens Stabilitet og om den rette

Sortering), da kan Samfundet godt staa sig ved at bruge dem til noget, som ikke indbringer Markedsprisen; de vilde jo ellers gaa til Spilde, og der gives ikke i Øjeblikket noget andet og bedre, som i den Anledning forsømmes; selvfølgelig skal man vælge de bedst mulige af de forskellige »Nødarbejder«, men egentlig Rentabilitet kan man ikke kræve; det er ikke ubetinget forkasteligt at gøre noget, som ikke kan betale sig.

Hvis *Robinson Kruse* havde en mindre travl Aarstid paa sin Ø, var der maaske flere Muligheder for dens Anvendelse, f. Eks. at bygge et Dige, grave en Grøft, plante nogle Træer, bygge et Skur osv; det var maaske umuligt for ham at vide med Sikkerhed, hvilken af disse Muligheder der i Længden vilde være mest fordelagtig; men han har sikkert skudt Tvivlen til Side efter en passende Tids Overvejelse og har valgt en eller anden af de foreliggende Muligheder. Nogle Aar efter var han maaske klar over, at den valgte kun indbragte Halvdelen af, hvad den bedste Mulighed vilde have indbragt, men mulig Ærgrelse i den Anledning vilde han hurtigt have overvundet, fordi det dog havde været endnu ærgerligere, hvis hans Tvivl havde ført til, at han slet intet havde udrettet.

Overføres denne Tankegang til et moderne Samfund med Pengeøkonomi og Arbejdsdeling, maa der sondres mellem Samfundets og Individets Synspunkt; for Samfundet som Helhed gælder Billedet med Robinson; det næstbedste eller tredjebedste er bedre end slet intet (og derfor kan det efter Omstændighederne være rigtigt af Sovjet at se bort fra Rentabiliteten). Men for det private Individ er det vigtigt at vælge netop det bedste; thi kun det kan ventes at indbringe saa meget, at det kan bestaa i Konkurrencen med andre Individer, og han har jo maattet betale Markedspris til de fremmede Arbejdere og Kapitaler, der hjalp med; den Fordel, de har af, at han starter noget, indgaar ikke i hans Kalkulationer. Hertil kommer i en Depressionstid, at den Produktionsretning, som er den rette for det private Individ, ofte kun er rentabel, hvis andre samtidig har Initiativ, saa at de kan købe hinandens Produkter; denne Samtidighed kan ikke ventes at komme automatisk. Staten, der er solidarisk med Samfundet, og som desuden ganske haandgribeligt gennem Skatterne modtager en Refusion paa ca. 20 pCt. af den skabte Indtægt (inkl. Kommunernes Skat, men ekskl. Skatten af den sekundære Indtægt, som den første Indtægts Udgivelse volder), kan da dels være mindre nøjeregnende med, om det startede er helt

rentabelt, dels løbe den Risiko, at dens Start en Tid lang bliver ensidig, idet de andre Produktionsgrene først efterhaanden kommer med. Denne Artikel skal da efter en Belysning af Tidens mange Usikkerheds-Momenter konkludere i, at Staten maa udvide sin Aktivitet eller bringe Ofre for den private Aktivitet, medens en følgende Artikel skal belyse, hvorledes Kapitalen til et Fremstød skaffes. Den private Forretningsmand kan maaske finde sig i, at to af ti for hans Kalkulationer vigtige Momenter er meget usikre, men er de næsten alle usikre, bliver Risikoen for stor, og da gælder det, som det blev sagt af *H. Koed* ved det Nordiske nationaløkonomiske Møde i Stockholm 1931, at Erhvervslivets Mænd forstaar, at de har Brug for Staten som Risikobærer (Beretningen S. 195).

Men hvorpaa beror denne lammende Usikkerhed, som dels er objektiv, idet det virkelig er umuligt at forudberegne den fremtidige Udvikling med saa stor Nøjagtighed, som man ellers opnaar og godt kan klare sig med, og dels subjektiv, idet der er en endnu større Ængstelighed og Nervøsitet, end det objektive egentlig motiverer? Den beror paa en Række dybtgaaende Forandringer og Forstyrrelser i Samfundsforholdene, som dels hidrører fra Verdenskrigen, dels er uafhængige af denne. Der skal nu først gives en Oversigt over disse Forandringer og derefter en fyldigere Belysning af de vigtigste af de Omraader, som Usikkerheden angaar (Prisniveauet, Lønniveauet, Rentefoden, Landbruget, Velstanden og Forbrugsretningen). Forandringerne skal indordnes i 5 Grupper, A—E, af hvilke de 4 første er fælles for alle Lande, medens det femte er noget særligt dansk.

A. En Række offentlige Foranstaltninger som Toldlove, Besættelser og Valutaændringer, Revolutioner. Endvidere Erstatningsbetalinger, hvis direkte Betydning sikkert er stærkt overdrevet, men som gav megen Uro; en tysk nationaløkonomisk Professor har givet mig Ret i, at Tysklands Modstand mod Erstatningerne har kostet det mere end selve Erstatningerne; Uroen under de hyppige og langvarige Forhandlinger om Nedsættelse har skadet Erhvervslivet meget, og de udførlige Bevisførelser for Tysklands Fattigdom har maattet gøre Landets Erhverv ængstelige for at bygge paa den indenlandske Købeevne. Det har derfor gjort mig ondt, at flere andre Lande nu er begyndt at udmale, hvor tyngende deres Betalinger til Amerika er. — En Parallel til denne politiske Usikkerhed haves fra Slutningen af 1870'erne, hvor man gik i stadig Frygt for Krig.

B. Rentefodens langsomme Fald fra de abnorme Højder ca. 1920 har medført en afventende Politik, hvorved Produktionsfaktorer blev ledige.

C. Mange mener, at den store Arbejdsloshed skyldes Overbefolkning; men Folketallet skal i den Relation maales med Raastoffernes Mængde, og den er steget stærkt, se min Afhandling i Nationaløk. Tidsskrift 1927. Derimod har Indvandningsrestriktionerne voldet Usikkerhed, baade i de oversøiske Lande og i Europa, idet man begge Steder skulde gøre sig fortrolig med nye Forhold; hos os krævedes der mere Initiativ for at beskæftige ogsaa den Ungdom, som ellers vilde være udvandret, og dette kneb det med, naar man af andre Grunde var usikker. Og i Amerika betød den formindskede Indvandring i Forbindelse med Børnebegrænsningen, at man ikke længere kunde løbe an paa stærkt voksende Befolkning og Afsætning; tidligere kunde man bygge sine Fabriker m. m. langt større end efter den øjeblikkelige Afsætning, thi den naturlige Kundekreds voksede af sig selv, men nu maa man forsigtigt tilpasse sine Anlæg efter det allerede naaede Folketal eller i hvert Fald til en meget svagere Tilvækst; udebliver en aarlig Tilvækst paa 2 pCt., skal man ikke blot gøre Produktionen 2 pCt. mindre end ellers, men ogsaa undlade de Nyanlæg, som muliggør de 2 pCt.¹⁾ Amerikas Restriktioner tilsigtede at formindske Udbudet af Arbejdskraft, men rent øjeblikkelig har de vistnok formindsket Efterspørgslen endnu mere, idet der (løselig regnet) kræves ca. 2 Arbejdsaar til at ekvipere en Mand med Bolig, Arbejdssted, Trafikmidler m. m.; og det vil tage Tid at organisere en anden Anvendelse af den overflødiggjorte Arbejdskraft. Dette har maaske bidraget mere end den stærke Investering 1925—29 til, at man i Amerika føler sig overforsynet med Fabriker, og det er en helt ny Situation for Amerikanerne; de er vant til at bygge med Fremtiden for Øje; derfor har de for Tiden rigeligt, og der vil gaa nogle Aar, inden Forbruget vokser op til Kapaciteten. Ogsaa i Europa vil Børnebrænsningen volde saadanne Overgangsvanskeligheder; man maa med større Forsigtighed tilpasse sine Anlæg efter Behovet, og de forskellige Fag rammes i forskellig Orden; først rammes de Fag, som betjener Børnene, saa dem, der bejener Ungdommen (Boliger, Udstyr, Arbejdssteder, Maskiner m. m.), sidst dem, der betjener de gamle; og de Fag, der rammes sidst, rammes ogsaa svagest, fordi en større Andel af den fremtidige Befolkning vil være gamle. Alt dette giver nye Usikkerhedsmomenter, og i de første ca. 20 Aar efter Begrænsningens Begyndelse vil mange Fag endog have direkte Fordel; saalænge den langsomme Tilvækst ikke er naaet op i de produktive Aldre, vil Nationernes Indtægt under i øvrigt lige Forhold vokse som sædvanligt, og da man af Indtægten anvender en aftagende Andel til Børnefagene, vil man have mere til overs til Velstandsvarer paa andre Omraader. Denne Konjunktur for disse andre Fag vil altsaa vare, indtil man en Snes Aar efter Bevægelsens Gennembrud faar et stagnerende Antal unge; dog vil den endnu fortsættes nogle Aar med aftagende Fart, fordi Antallet af noget ældre Personer endnu stiger og derfor Indtægten, se en Tabel i min

¹⁾ Saa behøves der heller ikke saa stor Opsparing, og Balancen kan naas, hvis man straks udvider det direkte Forbrug tilsvarende; men sandsynligvis vil Opsparingen vedblive en Tid, selv om der ikke er Brug for den paa den gamle Maade.

Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv S. 586, medens Børnetallet allerede stagnerer; og selve Bevægelsens Begyndelse er jo ikke et enkelt Aar.

D. Rationaliseringen i Industri og Landbrug m. m. volder store Overgangsvanskeligheder, fordi man ikke straks ved, hvad den forøgede Købeevne, Producenterne eller Forbrugerne derved opnaar, vil blive brugt til. De Producenter, som eventuelt skal tilfredsstille denne latente Købeevne, holder sig derfor forsigtigt tilbage. Saalænge denne Uvished raader, vil de ved Rationaliseringen lediggjorte Arbejdere være uden Købeevne, hvilket opvejer de andres Plus i Købeevne. Mange tænker mest paa Industriens Rationalisering, men da Landbrugets Priser er faldet mest, er Fremskridtet maaske i Virkeligheden størst der, jfr. at Amerikas Landbrug har indskrænket sit Folketal stærkt. Den varige, naturlige Følge af Landbrugets Fremskridt har i over 100 Aar været, at Byerne voksede, og at deres Borgere derfor i stigende Grad levede af at beskæftige hinanden; men ogsaa dette har nu svært ved at slaa igennem. Prisfaldet paa Landbrugsprodukter virker hurtigt og koncentreret paa Landmændenes Købeevne, men betyder kun langsomt, at Byerne anvender de sparede Penge til større gensidig Beskæftigelse; de mærker hurtigere, at Landmændene køber mindre, end at de selv kan købe mere.

Tropernes stærke Udvikling med moderne Teknik i Fabriker (og Plantager) volder ogsaa Bekymring; mange europæiske Fabriker har mistet deres Marked, siden Troperne nu selv producerer Varerne. Jeg antager dog, at andre europæiske Industrifag i Stedet har oparbejdet Eksport, thi Troperne sælger os stærkt stigende Mængder af Gummi, Kopra, Kakao o. s. v. o. s. v. og maa sikkert anvende en stor Del af denne Købeevne til Import; de indfødtes Forbrug af moderne Artikler er faktisk stærkt stigende. (Danmarks egen Eksport til meget fjerne Lande er i hvert Fald steget stærkt). — En Svækkelse i Europas Stilling til Troperne kan dog være sket saaledes, at Eksporten tidligere delvis skete mod Betaling i Obligationer og Aktier, nu mere i Varer, jfr. Vittigheden om det ønskelige i at kunne sælge til en fremmed Klode, til en Køber, som ikke er Sælger; det er dog kun en kort Tid, at man bryder sig om en saadan ensidig Afsætning; i Længden ønsker man en virkelig Betaling i Varer. — I Virkeligheden er der altsaa heller ikke i Relation til Troperne nogen væsentlig varig Forringelse af Europas Økonomi (undtagen maaske, at vi ikke længere kan beregne urimelige Avancer paa vor Eksport); men store Forandringer, der volder Usikkerhed i Overgangen, er der utvivlsomt sket.

E. Medens de hidtil omtalte Momenter er fælles for mange Lande, er der et for Danmark specielt Usikkerhedsmoment deri, at vi har oparbejdet en stor Industrieksport og netop paa Omraader, der er meget følsomme for Konjunkt-

reerne; Landbrugets Andel af Eksporten var før Krigen 93 pCt., nu 82 pCt., medens Industri og Fiskeri er vokset tilsvarende. Tidligere blev vor Handelsbalance bedre i daarlige Aar, fordi Landbrugets Eksport gik med ret uforandret Kvantum til ret uforandrede Priser, medens Importen af Byggematerialer, Raa- og Hjælpestoffer skrumpede ind; nu vil ogsaa vor Eksport af Skibe, Motorer, Maskiner, Cement, Automobileer m. m. skrumpede ind, og dette vil volde stor Arbejdsløshed.

Angaaende Industrieksporten skal endnu bemærkes, at dens Vækst synes mig ret selvfølgelig, selv om man ogsaa kan give bestemte Mænds Dygtighed en Del af Æren. Naar Landbrugsvarerne udgør en aftagende Andel af Verdens Produktion, kan de ikke ventes at udgøre samme Andel af vor Eksport uden ved at andre Landes Landbrug direkte trænges til Side; naar vi paa Grund af stigende Velstand importerer mere, maa vi ogsaa eksportere mere, men naar Verdens Forbrug af Landbrugsvarer stiger langsommere end af andre Varer, kan vi ikke vente at kunne faa vor Landbrugseksport til at stige med den normale Procent. Og vort Menneskemateriale er særdeles velegnet til kvalificeret Industri.

Den herskende Desorganisation og Utryghed kan saaledes forklares som en naturlig Følge af en Række dybtgaaende Forandringer i de økonomiske Forhold, som det er svært at gøre sig fortrolig med og tilpasse sig til; derfor kræves der sikkert lang Tid for at overvinde Utrygheden, og i den Tid vil de private Forretningsmænd være forsigtige og lidet aktive, da det let kan gælde deres Eksistens. Det er især Prisfaldet, som har forskrækket dem, og som giver mig Anledning til at citere *D. H. Robertson*: Medens der altid er en eller anden Rentefod, som vil bremse en ivrig Laantager, kan det godt være, at ingensomhelst positiv Rentefod kan stimulere en uvillig. Resultatet er blevet en udbredt Nervøsitet, som for neden ses i Gadeoptøjer og for oven i Kapitalisternes urolige Flytninger af Penge fra Land til Land og deres Ulyst til at binde sig baade overfor Aktier eller Obligationer, der ellers skiftes til at være mest efterspurgt, men holde Pengene disponible i Banken; saa kan de kun laanes som opsigelige med Fare for Renteforhøjelse, hvilket er for risikabelt for Bygherrer m. fl. Og i Midten ses Nervøsiteten hos Landmændene, der ellers er saa besindige, men efter 3 Aars Krise stiller Krav i en langt voldsommere Tone, end man er vant til fra den Side. (Et lille Plus er der dog ved Nervøsiteten; de, der har Arbejde, vil gerne gøre sig fortjent til at beholde det, saa der er god Disciplin paa Arbejdspladserne). — At Krisen saaledes er af psykisk Oprindelse, gør den ikke nemmere at bekæmpe; naar Lægerne kan

finde en bestemt legemlig Aarsag til Patientens Tilstand, ved de snarere et Middel, end naar det »bare er Nerverne«.

Man træffer da en betydelig *Skepsis* i alle Retninger; overfor Statens Evne til at udrette noget, overfor Muligheden af et internationalt Samarbejde, ja overfor enhver, der overhovedet mener, at det kan nytte at overveje Stillingen med det Formaal at lægge Planer om noget positivt, fremfor at være helt passiv. De mest pessimistiske udmaler uden Ansvarsfølelse Elendigheden i Farver, som i høj Grad vanskeliggør det positive Arbejde; de taler om, at Krisen skal rense ud, skønt Prisfaldet nu har været saa længe og været saa stærkt, at mange ellers livskraftige Bedrifter staa paa svage Fødder.

Og den offentlige Mening, som er saa genstridig overfor alt positivt, er meget lydør overfor det negative. Som jeg skrev i Fjor i *Economic Journal* er der Konkurrence mellem Landene om at være mindst aktiv; jo mindre aktiv, des bedre Betalingsbalance overfor Udlandet. Man tilpasser nedefter, efter de Lande og Fag, som har de laveste Priser og Lønninger, den ringeste Omsætning, i Stedet for at tilpasse opefter (eller i hvert Fald efter Midten), og Resultatet maa jo blive Lighed i Fattigdom. Typisk var saaledes nylig et Telegram fra Amerika, at syv ledende Bomulds-Stater var enedes om at indskrænke Bomuldsavlens til det halve. Saadan siver Krisen igennem fra de Fag, hvor den begyndte, til stedse flere Fag, saa at de første Fag faar endnu mindre Afsætning. En Tid holder man det gaaende ved at tære paa sine Reserver og gavner derved de andre Fag, men tilsidst er de brugt; naar Landmændenes Reserver og Kreditmuligheder er opbrugt, bliver det værre i Provinsbyerne, og naar deres Reserver er opbrugt, bliver det værre i København').

Selvfølgelig kan der være specielle Omraader, hvor Tilpasningen skal ske nedefter, fordi Produktionen faktisk var for stor eller Priserne for høje; men som Helhed gælder det Tilpasning opefter. Samfundet er som et Ur, hvis Dele ligger splittet paa et Bord, men de er der alle sammen og fejler ikke

1) Fra Samfundets Synspunkt bestaar denne Opbrugen af Reserverne ikke i, at Lagre tømmes o. lign., men i, at Reserverne glider over til relativt velstillede, navnlig Folk med faste Indtægter, der kan opspare noget selv i en Depressionstid, men som ikke i normalt Omfang kan anbringe dette i nye Bygninger og Anlæg eller i de dertil svarende Værdipapirer. De oprindelige Reserver var gennem Pengeinstitutterne anbragt i Ejendomme o. lign., og der staa de fremdeles, kun at de nu tilhører nogle andre og næppe mere staa i Forbrugets og Aktivitetens Tjeneste, men i Passivitetens Tjeneste, idet de nye Ejere ikke trænger til at bruge dem. Derfor virker Reserverne kun en Tid.

noget væsentligt, saa naar der blot er en, der kan faa Hjulene sat sammen, saa gaar det; men mange fortaber sig i Betragtninger om specielle Mangler ved et af Hjulene. — I relativ Forstand er det vel nok den værste Krise, Verden har oplevet, nemlig naar man ser paa Arbejdsloshedsprocenten eller paa Forskellen mellem den faktiske Produktion og den mulige Produktion, hvis alle de ledige fik Arbejde; og selv om der ogsaa skulde have været højere Ledighedsprocent i Fortidens Industri, maa man huske, at Industriens Andel af Folketallet var mindre. Men i absolut Forstand er Nøden ikke saa stor, thi Samfundet er nu rigt nok til langt rundeligere Understøttelser end før, og blot den enkelte har Arbejde den halve Tid, kan han med Nutidens Løn opnaa næsten ligesaa gode Kaar som i Fortiden med fuld Tid.

De følgende Afsnit skal nu dels søge at skabe mere Klarhed paa nogle af de Omraader, Usikkerheden angaar, dels paa-pege, at det bliver nødvendigt, at Staten udvider sin Aktivitet; det vil tage for lang Tid, hvis man skal afvente den automatiske Reaktion, som ellers plejer at skabe en Drejning opefter i de daarlige Tider, enten man nu opfatter den som en Reaktion, fordi Krisen har været længe nok til, at det svage er blevet udrenset og det nye stærke blevet muligt, eller fordi Krisens Tryk er blevet for stærkt. Det er nødvendigt at starte, inden der er fuld Klarhed over den fremtidige Udvikling, naar blot man ser Vejen for det første Skridt; men da det er risikabelt at gaa frem uden fuld Klarhed, maa Staten tage Del i Risikoen. For den enkelte er der maaske størst Risiko ved Aktivitet, men for Samfundet ved Passivitet.

For Europa og Amerika gælder det formentlig at hæve Beskæftigelsen 20 à 25 pCt. Vor Arbejdsløshed i 1932 var nok oppe paa 32 pCt. i Industrien, men den var mindre i en Række andre Erhverv samt for Industriens mange smaa selvstændige (der sidst afskediger sig selv), og nogen Sæsonarbejdsløshed m. m. er uundgaaelig; paa den anden Side har flere andre Lande større Ledighed, og hvis 68 skal hæves op til 100, er det jo mere end 32 pCt.

Af disse 20—25 pCt. er de første 5—10 pCt. overvejende en Vandring ad kendte Veje, blot en Genoptagelse af Beskæftigelsen i de ret gode Aar op til 1929; dog gælder dette kun Produktionen af direkte Forbrugsvarer; den i hine Aar foregaaede Udvidelse af Fabriker m. m. kan ikke genoptages uden Klarhed over, hvad de følgende Procent af en større Velstand vil blive brugt til, altsaa hvilken Art Fabriker o. s. v., der nu skal bygges. Og der bevæger man sig paa fuldstændig ukendt Terræn, thi Verden har aldrig været oppe paa den Velstand; der er en progressiv Usikkerhed om de senere Dele af den paakrævede Beskæftigelse. Her staar vi ved Kernen i al Planøkonomi, det Behov, den Anvendelse af Indtægterne, som man skal

tilpasse Produktionen efter. Noget kan man maaske slutte ud fra Forbruget i de mere velstillede Lande (Amerika), men selv til en tillæmpet Overførelse af andres Erfaringer kræves der en stor Evne til at forestille sig nye Forhold og tænke dem igennem; og er der noget, vor mismodige Tid er bange for, saa er det »Spekulationer« over ukendte Forhold; under normale Forhold er man forbavsende dristig med at udvide sin Produktion i Tillid til, at man saa kan oparbejde sin Afsætning; men nu vil man se Syn for Sagn. Og saadan sidder de og venter paa hinanden.

1929 regnedes for et ret godt Aar, jfr. vor egen Industrieretning S. 9*: Aaret var godt, men ikke gyldent. I Beretningen for 1928 S. 25* siges, at Produktionen pr. Arbejder er ca. 40 pCt. større end før Krigen, trods den kortere Arbejdstid; jeg vil dog antage, at Forædlingsværdien pr. Arbejder kun er ca. 25 pCt. større, navnlig fordi der bruges mere forarbejdet Raastof eller Halvfabrikata. — Imidlertid havde selv 1929 en større Arbejdsløshed, end man før Krigen regnede nødvendig; man synes at have været nøjsom, saa naar man var oppe paa en Produktionsmængde, der tidligere regnedes for god, saa ventede man ikke stort mere, selv om Tekniken og den faktiske Ledighed egentlig muliggjorde at komme et godt Stykke videre; og en saadan Nøjsomhed kan efter Omstændighederne bidrage til, at man heller ikke kommer videre. Hvis man ogsaa for Fremtiden vil nøjes med at komme op paa 1929-Niveauet, og saa en jævn Vækst videre ved Teknikens Hjælp, saa bør man indføre den 40 Timers Arbejdsuge el. lign.; derved vil en stor Del af Arbejdsløsheden være fjernet eller rettere fordelt, saa at de Arbejdere, der havde Arbejde, faar deres beskikkede ugentlige Part deraf; jeg har drøftet dette Emne i Socialt Tidsskrift 1932 og nævner der en Række Betæneligheder, hvorfor jeg kun anbefaler smaa og midlertidige Skridt i den Retning. I Virkeligheden er det jo at skære Toppen af den fremtidige Velstand; men dog paa en bedre Maade end ved at standse Rationaliseringen (hvilket bl. a. betyder arbejdsløse Smede).

Men hvis man ønsker at udnytte Tidens vældige Muligheder for en vellønnet Arbejderstand med et stort Forbrug af Kulturgoder, da er det nødvendigt, at man gør Erfaringer over, hvad en saadan Løn vil blive brugt til, saa at man kan begynde at indrette Produktionen derefter. De sidste Aars billige Føde m. m. har faktisk hjulpet de af vore Arbejdere, der har stadigt Arbejde, op i et saadant Niveau; sættes Ugelønnens

Købeevne for vore Industriarbejdere i 1914 til 100, var den i 1928 129 og i 1931 149; lidt af det sidste Spring maa regnes for midlertidigt, da Landbruget ikke i Længden kan levere saa billigt, men noget vil blive varigt. Selv om det nu langt fra er alle Arbejdere, der har dette faste Arbejde, og selv om Lønnen beskæres ved Skatter og Ekstrakontingenter til Kammeraternes Understøttelse, er der alligevel her en lille Basis for de savnede Erfaringer; og jo mere Aktivitet Staten udfolder eller støtter, des flere saadanne Vidnesbyrd kommer der. Emnet vil blive genoptaget i Af-snit III og IV.

II. PRIS- OG LØNNIVEAUET

De værste af alle Tidens Usikkerhedsmomenter angaar Pris- og Lønniveauet. De mange, hvis økonomiske Eksistens beror paa, at de ikke har købt og bygget for dyrt, holder sig forsigtigt tilbage, saalænge der er Fare for fortsat Nedgang, og selve denne Tilbageholdenhed medfører, at Faren bliver til Virkelighed; og omvendt, saasnart Flertallet for Alvor tror, at det vil stige, saa vil deres Dispositioner føre til Stigning. For den enkelte Vare vil man ret hurtigt naa en Grænse for, hvad Troen saaledes kan udrette, da dens Pris maa staa i et vist Forhold til de andre Varers og til Produktionsfaktorernes; men for Niveauet er der ikke anden Grænse op eller ned, end den *Guldmængden* sætter (inkl. Møntlovene og Dækningsreglerne samt den betydelige Forøgelse af Guldets Effektivitet, som skyldes, at Gullet fra Cirkulationen nu ligger i Bankerne); og Guldmængden virker meget langsomt samt giver et betydeligt Spillerum. I de sidste 3 Aar har det været Mismodet, der raadede, og det bredte sig fra Omraader, hvor det havde en vis Berettigelse, fordi der var speciel Overproduktion ud over, hvad de andre Fag kunde købe i gode Tider, til Fag, der ikke producerede for meget efter normale Forhold. Man kunde saa tænke sig den Mulighed, at et eller andet Prisniveau var lavt nok til, at man vilde tro, at Bunden var naaet; og i Længden angiver Guldmængden altsaa et saadant Niveau; men den regner Forretningsverdenen jo ikke med. Naar ens Eksistens staar paa Spil, og den offentlige Mening er mismodig, vil man end ikke tro, at f. Eks. 1914-Priserne angiver Bunden; flere Varer er jo allerede længere nede.

Jeg nævner baade Prisniveauet og Lønniveauet, fordi de hører sammen, og fordi et stabilt Lønniveau efter min Mening er

et af de vigtigste Midler til at holde Priserne fast, se nedenfor; jfr. ogsaa Professor *Axel Nielsens* Udtalelse i Nationaløkonomisk Forening den 24. Januar, at det stærkeste Monopol bestemmer Prisniveauet. Guldnet virker som nævnt langsomt og trænger til Støtte af andre Forhold; er der da Grund til at tro, at der er Guld nok til et vist Lønniveau, da vil en Fastholden ved dette hindre, at man foretager en overflødig og skadelig Omvej ned til et Niveau, som ikke har nogen varig Berettigelse; og selv en *Cassels* Klager over Guldnet angaar jo mere dets ulige Fordeling mellem Landene end dets absolute Mængde. — Naar jeg siger, at Priser og Lønninger hører sammen, maa jeg tilføje under uforandret Teknik; skrider Rationaliseringen videre, kan man enten faa lavere Priser ved uforandret Løn, eller ens Priser med højere Løn, og indenfor det Spillerum, Guldnet giver, foretrækker jeg det sidste.

Uindløselige Sedler virker stærkere paa Priserne end Guldnet, men skønt jeg i 1924 i den danske Debat holdt paa Nedskæring, beklager jeg meget, at England i 1931 opgav Guldnet for en Tid. Vel sympatiserer jeg fuldt ud med Bestræbelserne for at føre Verdens Priser op til 1929-Niveauet, men for det enkelte Land er det for nemt at lindre Krisen ved at svække Valutaen, og derfor farligt; Resultatet overfor Kreditorer og fastlønnede bliver det samme, Prisstigning, men at hæve Verdens Priser er saa svært, at det kun naas, hvis vægtige Grunde tvinger til Samarbejde. Ved Englands Svigten føjedes en Række nye alvorlige Usikkerheds-Momenter til de mange, der i Forvejen gjorde Verden saa nervøs; man understregede, hvor vanskelig Situationen var, og den psykiske Virkning har været meget alvorlig. Man ventede Prisstigning i England og ret stabile Priser i Guldlandene, men faktisk blev der stærkere Fald i Guldlandene end Stigning i Papirlandene; maaske som en Fortsættelse af de to foregaaende Aars Prisfald, men dog sikkert især, fordi Guldlandene kun paa den Maade mente at kunne bevare Konkurrenceevnen, og saa fordi Mismodet og Forsagtheden blev endnu større. I det hele er en Prisstigning naturligvis lidet ventelig, naar man ved, at Produktionen af vedkommende Vare hurtigt kan udvides, fordi der er store Raastof-Lagre, mange daarligt beskæftigede Fabriker og Millioner af ledige Arbejdere. (Men senere vil Kronens Sænkning sikkert føre til højere Priser. Det er endog tvivlsomt, om Papirlandene nu er bedre stillet, end hvis alle Lande havde bevaret Guldnet; de specielle Fordele, de har vundet,

er maaske mindre end deres Andel af Følgerne af det forøgede Mismod.

Imidlertid var det naturligvis svært for Danmark at føre en anden Politik end vor Hovedkunde, og især da Sverige og Norge forlod Guldret en Uge efter England. Vore Landmænd, der i 1924 havde Raad til at holde paa »den ærlige Krone«, var nu saa kriseramte, at det stod for dem som uoverkommeligt at acceptere et ligefremt Tab ved Englands Politik, ligesom de skærpede Spærringer fra Tysklands Side delvis er en Sidevirkning af Englands Skridt. En Devaluering er naturligvis lidt mere undskyldelig, naar flere Lande følges, end naar et enkelt Land benytter denne nemme Udvej, og naar den nu har varet i over et Aar, vil det ikke være rigtigt at optage den gamle Pari (medmindre Verdens Priser stiger stærkt); min forskellige Holdning i 1924 og 1931 var netop motiveret ved, at i 1924 havde den lave Krone varet i flere Aar, i 1931 den høje Krone.

Som en af dem, der gennem mange Aar (lige siden 1903) har hævdet, at stabil Løn giver stabile Konjunkturer, vil jeg gerne, inden dette nærmere forklares, udtale, at jeg selvfølgelig ikke mener, at Arbejderne kan faa hele Udbyttet, eller at et enkelt lille Land kan føre Særpolitik (uden ogsaa at gøre det med Valutaen); ligeledes anerkender jeg flere Undtagelser, navnlig for de Fag, der producerer Kapitalgoder (Bygninger, Maskiner o. s. v.). Jeg anerkender altsaa en Grænse for Løn højden, dels i Forhold til de andre Produktionsfaktorer, og dels en Niveaugrænse, der som Regel beror paa Guldmængden o. lign.; hvis en Mand og en Maskine gør samme Gavn, kan man ikke lønne Manden bedre, uden at Maskinen bliver foretrukken, saa at Manden bliver arbejdsløs. — Og det, jeg ønsker at holde stabilt, er Løn niveauet; paa specielle Punkter, som ved Sæsonarbejde, er jeg en varm Ven af en smidig Lønpolitik. Overalt, hvor en Nedsættelse møder en fast Sammenligningsbasis i andre Varers Pris, andre Produktionsfaktoreres Pris, andre Landes Løn, andre Sæsoners Løn o. s. v., kan Nedsættelsen føre til større Efterspørgsel; men hvor langt et Niveau skal synke, inden der kommer en Reaktion, f. Eks. af psykisk Art, er uberegneligt.

Høj Løn kan altsaa være Aarsag til Arbejdsløshed, men det er ikke den eneste tænkelige Aarsag dertil, og derfor er Eksistensen af Arbejdsløshed ikke Bevis paa, at Lønnen er for høj; og er Aarsagen af anden Art, vil den sandsynligvis blive bestaaende, selv om Lønnen nedsættes, saa at man ikke opnaar noget

derved, uden nye Usikkerhedsmomenter. Havde Lønnen i det sidste gode Aar, 1929, været for høj, vilde det jo snarere have ført til Prisstigning end til Prissfald, jfr. i sin Tid de (stærkt overdrevne) Klager over, at Lønregulering efter Pristal var en »Skrue uden Ende«.

Erindringen om, at der tidligere har været stadige Svingninger mellem gode og daarlige Tider, kunde være en Støtte til at forebygge eller mildne Kriserne; men jeg er tilbøjelig til at tro, at Erindringen ogsaa binder for meget og derfor gør Skade; man er saa indlevet i den Forestilling, at efter gode Tider kommer daarlige, saa selve Forventningen fører Svingningen længere ud, end der er saglig Bevis for. Man mener saa at burde komme Tiderne i Møde, idet man hævder, at jo stivere Priserne holdes paa Varer eller Arbejde, desmere maa Omsætningen tilpasses for at faa Balance, og dette er ogsaa rigtigt, hvis en vis Disharmoni er sagligt motiveret; men er den psykisk motiveret, kan man godt undgaa Tilpasning i den ene Retning uden at faa des mere i den anden. — At Forventningen om Svingninger forstærker dem, gælder dog sikkert mere i U d l a n d e t end hos os; vore Fagforeninger er stærkere, og vor Industri er baseret paa et Hjemmemarked, der plejer at være ret stabilt; men i U d l a n d e t er det let at faa Lønnen ned, og derefter ogsaa let at faa den op igen. Hos os er der mere Modstand mod Nedsættelse, og derefter mere Modstand mod Forhøjelse.

Det er den faste Løn, jeg interesserer mig for, ikke just den høje nominelle Løn; jeg vilde ikke have ret meget imod en lav nominal Løn, hvis man saa vilde tro, at Bunden var naaet, men mener dog som sagt, at Velstandstigningen hellere maa komme via Lønstigning end via Prissfald; ogsaa for Arbejdsgiverne er dette i Længden bedst, da de qua Debitorer har en varigere Fordel af et højt Niveau end de qua Arbejdsgivere har af et lavt. Selve den reale Løns Højde maa jo bero paa de konkrete Forhold, jfr. Bemærkningerne foran om en Mand og en Maskine.

Idéen om den faste eller høje Løn har jo en Tid været meget udbredt i Amerika, og Hoover mente en Tid at kunne klare Krisen dels paa den Maade, dels ved Kreditudvidelse (og begge Dele skal med). I Europa hyldedes Tanken bl. a. af *Keynes*, senere af *Ohlin*, endvidere af ledende Kræfter ved Arbejdsbureauet i Genève. Men Slaget maa jo siges at være tabt; ikke fordi Idéen var forkert, men fordi det ikke lykkedes at vinde tilstrækkelig mange for den; de, der holdt paa Lønned sættelse, mente derved at skaffe Arbejde, men naar man ser, at Verden aldrig har haft saa mange Millioner Arbejdsløse, som efter at denne Politik har domineret i de fleste Lande i et Par Aar, saa kan man ikke opgive Haabet om, at Idéen om den faste Løn en anden Gang kan sejre.

Nederlaget skyldes for en Del, at Fagforeningerne (og Arbejdsgiverforeningerne) i mange Lande ikke har haft tilstrækkelig Disciplin og Magt til at hindre uorganiserede i at gaa under

Tarifen; thi en stor Arbejdsløshed sætter selvfølgelig denne Disciplin paa en alvorlig Prøve. Men hvis Nationaløkonomerne havde staaet mere samlet om Idéen, havde det maaske alligevel været muligt at staa fast og navnlig at vinde Arbejdsgiverne for Tanken; den kortvarige Fordel, de i det enkelte Land kan have af at være et Par Maaneder tidligere med Lønnedsættelse end andre Lande, kan ikke opveje deres Tab paa den fortsatte Depression og deres Tab qua Debitorer, hvis Prisniveauet ender lavt¹⁾. Og Nederlaget skyldes Utaalmodighed; Idéen gaar ud paa, at man skal holde Lønningen fast og saa taalmodigt afvente, at Lønningen sejrer over de lave Priser; men Verden var ikke taalmodig; man vilde se hurtige Resultater, man vilde have en hurtig Tilpasning, selv om det saa blev en daarlig og uholdbar Tilpasning.

Det havde været en Lykke for Verden, om Fagforeningerne overalt havde været saa stærke som i Danmark. Men Amerika, som ellers hyldede Ideen, har netop svage Fagforeninger, og var fra ældre Tid vant til stærkt svingende Lønninger; og Taalmodighed er ikke nogen amerikansk Dyd. Varepriserne er som Sytraade, der brister en for en, og som paa Grund af den forskellige tekniske Udvikling slet ikke kan ventes at følges ad; men Lønningerne i de forskellige Fag hænger sammen; de er efter Oldtidens Billede et Knippe, der ikke let kan brækkes; saadan som den enkelte Gren kan. Men man fandt sig altsaa i, at Knippet blev opløst.

De ansete Forretningsmænd, der med Styrke har krævet Lønnedsættelse, har ikke forstaaet, at kun en speciel Prisnedsættelse skaber Afsætning, fordi man saa kan sælge mere til dem, hvis Priser ikke er nedsat; en almindelig Nedsættelse i alle Fag og Lande betyder blot, at man regner med andre Tal; den er unyttig, ja skadelig, fordi Mismodet forlænges. Hvis Varerne sættes ned, medens Lønningerne staar fast, kan man sælge flere Varer; og hvis Lønningerne sættes ned, medens Varerne staar fast, kan man sælge mere Arbejde. Men følger Varerne snart efter (eller undlader de en Stigen, som ellers vilde være indtraadt), saa er der kun nogle svage Overgangsvirkninger; og saa fattige er vi alligevel ikke, at vi maa nøjes med dem. Lønnedsættelsen erobrer Arbejde fra andre Lande, for en kort Tid; Tillid ska-

¹⁾ Afdøde Alex. Foss citerede en Gang en Haandværksmester, der sagde: Mig synes det virkelig, at et Mestersaker er større, naar det beregnes paa en høj Løn end paa en lav. Foss tænkte paa Modsætningen mellem Haandværket, der kun har lokal Konkurrence, og Industrien, der har international Konkurrence. Men i Længden gælder den samme Tanke ogsaa der.

ber Arbejde, men Lønnedsættelsen svækker netop Tilliden. Enhver Handelsrejsende ved, at det er svært at sælge, naar Priserne nylig er faldne, idet man saa venter fortsat Prisfald; thi kun faa kan skønne, om de Aarsager, der voldte Prisfaldet, allerede har udtømt sig. Og hvis der overhovedet gives et bestemt Endemaal for Lønnedsættelsen, saa at Tilliden vil vende tilbage, naar man er naaet derved, saa maa man være klar over, at Lønnedsættelse koster Kamp og antagelig maa tages i flere Tempi, saa at det er en langsom Metode. Og der gives altsaa ikke nogen naturlig Bundløn, som Arbejdsgiverne har Tillid til, og som straks genskaber Fagforeningernes Disciplin; Lønnedsættelsen har overhovedet ikke rørt ved det virkelige Problem.

En speciel Skade voldes, hvis der i de haardest ramte Fag, som i denne Krise Landbrug, gennemføres en større Nedsættelse end i andre Fag; thi disse Fags særligt vanskelige Kaar skyldes i mange Tilfælde en særlig Overproduktion, ud over Behovet i gode Tider, og denne Overproduktion vil vedblive, hvis man ved særligt lav Løn gør den rentabel. — Men der er en anden Gruppe af de haardest ramte Fag, hvor selve mit Udgangspunkt, at kun en speciel Lønnedsættelse skaber Arbejde, fører til en Undtagelse fra mit Hovedsynspunkt; hvis Bygge- og Anlægsfagene nedsætter Lønnen, medens de andre Arbejdere beholder deres Købeevne, og saaledes at man ved at fastholde de andre Fags Løn viser, at hin Nedsættelse er midlertidig, da vil mange Bygherrer benytte Lejligheden til at skaffe sig disse holdbare Goder, medens det kan gøres billigt. Dette skal siden uddybes.

Skibsreder A. P. Møller har undertiden udtalt, at den danske Løn er saa høj, at den kun kan udredes i gode Tider. Hertil er mit Svar, at den Real-løn, der kan udredes i gode Tider, i det væsentlige er den rigtige Løn; de Arbejdere, der under Depressionen staar ved en Maskine og noget Raastof, præsterer i reelle Ting (i Kilogram) mindst det samme som ellers og fortjener altsaa samme Løn; er Tingene sunket i Pris, vil dette i Gennemsnit gelde andre Varer i samme Grad, saa at der realiter kan gives samme Løn, samme Købeevne; noget andet er, at Solidariteten i Samfundet kræver, at de der er saa heldige at have Arbejde og Fortjeneste i en saadan Tid, gennem Skatter og Præmier tager Del i de andres Tab; men man skal holde Skatter for sig og Arbejds-løn for sig, og i selve Arbejds-løsheden har Arbejderne deres naturlige Andel i Tabet. Man vil indvende, at Arbejdsgiverne har faste Udgifter til Renter og Funktionærer o. s. v.; men dette er et privat Arrangement mellem ham og hans Kreditorer; hvis 30 pCt. af Arbejderne og 30 pCt. af Maskinerne bliver ledige og Produktet derfor synker 30 pCt., saa kan 70 pCt. af Arbejderne og 70 pCt. af Maskinerne faa normalt Udbytte, og det vedkommer ikke Arbejderne, hvordan Aktionærer og Kreditorer deler Maskinernes 70 pCt.; de skal ikke nøjes med mindre end 70 pCt.,

for at Kapitalen kan faa mere end 70 pCt. Paa enkelte Punkter maa det indrømmes, at den samlede Produktion (Forædlingsværdi) ikke er helt proportional med Arbejdertallet, se Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv S. 247 og 494, men ikke mere, end at Kapitalens særlige Evne til at bære Risiko magter det. Som Helhed gælder det, at de Produktionsfaktorer, der faktisk er beskæftigede, har deres normale Værdi. Og hvad Nytte er det saa til at sætte Nominallønnen ned, naar Reallønnen skal bevares? Hvorfor skal man en saadan Omvej? Gælder det ikke ogsaa her, at stabil Løn hjælper til at faa det hele stabiliseret, medens varierende Løn er en Usikkerhedskilde?

Man siger saa, at man ikke kan vente Beskæftigelse, før der er Rentabilitet, og den faas lettest ved Lønnedsættelse. Men man kan med samme Ret sige, at man ikke kan vente Rentabilitet, før Kapaciteten udnyttes ved bedre Beskæftigelse, d. v. s. før nogen vil løbe den Risiko at starte paa eet Punkt uden Garanti for, at de andre Fag samtidig starter og derved skaber Købeevne. Til nærmere Uddybelse af dette maa bemærkes, at Rentabilitet er et elastisk Begreb; der er et meget betydeligt Spille- rum fra en saa god Rentabilitet, at man vil bekoste Udvidelse af Anlægget, til en saa daarlig, at man nedlægger Bedriften, ja sælger Anlægget til anden Anvendelse. I dette Interval er der mange Grader: Endnu en ret god Rente af Kapitalen, om end ikke normal, ned til kun Rente af den nævnte Salgsværdi; Dækning af Løn til de Funktionærer, man kan opsiges, atter delt i dem, man let kan erstatte en anden Gang, og dem, man gerne vil fastholde, ned til end ikke Dækning til dem, man kontraktmæssigt er bundet til; end ikke Dækning for Specialudgifter i snævrere Forstand; Haab om bedre Tider, hvorfor man vil ofre for at fastholde Kundekredsen og Prestigen, ned til intet Haab. Jeg antager, at selv i en Depression er de fleste Bedrifter saa højt i disse Rækker, at der er Dækning for Specialomkostningerne; Kravet om Lønnedsættelse betyder da, at Arbejderne skal bidrage til de faste Udgifter for at lette en Prisnedsættelse, skønt de egentlig skaber Værdier for mere end deres egen Løn. Firmaernes Prispolitik indenfor dette Interval er sikkert meget uensartet, efter Markedsforhold (Elasticitet), efter regnskabsmæssig Forstaaelse, efter Kartel-Fornemmelser og efter Interesse modsætninger. Maaske en Prisnedsættelse overhovedet ikke skaffer flere Kunder; maaske den skaffer mange. Selv ret store Firmaer med en Stab af Bogholdere har, hvis Produktionen er mangesidig, ofte svært ved at kalkulere, hvor langt de kan gaa ned med den enkelte Vares Pris uden at komme under de egentlige Specialomkostninger, jfr. at Statsbanerne først nylig for Alvor tog Problemet Stykgods op. Man

har ofte en stiltinde Kartelfornemmelse overfor Konkurrenterne, vilde føle sig uglest som Smudskonkurrent, hvis man gik under en vis Pris, selv om den var noget over Specialomkostningen; og herved opnaas der maaske en vis Bund i Prisfaldet (ganske som hvis det er Arbejdernes »Kartel«, der fikserer Bunden ved den faste Løn). Og paa den anden Side ønsker Arbejderne, at der skaffes Arbejde ved lave Tilbud, og her kan der være en dyb Interesses modsætning, jfr. følgende eksempelvisse Tabel over den tænkte Afsætning, naar der pr. Enhed beregnes fra 10 Kr. til 4 Kr. udover Specialomkostningen.

| Bidrag til Generalomkostn. pr. Enhed Kr. | Afsæt- ning | Samlet Bidrag Kr. | Samlet Løn, hvis Løn pr. Enhed er | |
|--|----------------|-------------------------|-----------------------------------|--------|
| | | | 6 Kr. | 10 Kr. |
| 10 | 100 | 1000 | 600 | 1000 |
| 8 | 120 | 960 | 720 | 1200 |
| 6 | 140 | 840 | 840 | 1400 |
| 4 | 160 | 640 | 960 | 1600 |

Bedriften har Tab af at nedsætte Prisen, idet det indtjente Bidrag til Dækning af faste Udgifter synker fra 1000 til 640 Kr.; men der kan naturligvis ogsaa være Tilfælde, hvor den har Fordel. Arbejderne tjener selvfølgelig paa større Afsætning, men hvis Lønnen er 6 Kr., er det lige akkurat nok til at dække Bedriftens Tab; Forbrugerne faar hele Fordelen; ved Lønnen 10 Kr. stiger derimod Bidrag + Løn fra 2000 til 2240 Kr.; Forøgelsen af Arbejder-tallet med 60 pCt. forøger altsaa Salgsbeløbet (ekskl. Raastof) med 12 pCt.; skal Fabriken fremdeles have sine 1000 Kr. (og ingen Dækning for forøget Risiko¹⁾, maa Lønnen ned fra 10 Kr. til knap 8 ($\frac{1240}{160}$). Altsaa maatte de Arbejdere, der har Arbejde, bringe et betydeligt Offer for at skaffe Kammeraterne ind, men tilsammen staar de sig dog ved det — medmindre Konkurrenterne snart følger med ned, saa at man ikke faar nogen forøget Afsætning, men beholder den lave Løn²⁾. En svensk socialdemokratisk Forfatter

¹⁾ Det udtales ofte, at Forudsætningen for, at private Driftsherrer er aktive, er at der er Udsigt til en Profit. Dette er ogsaa nødvendigt, hvis de skal foretage en egentlig Udvidelse med større fast Kapital; men en bedre Udnyttelse af det eksisterende Anlæg er de sikkert villige til, naar de blot ikke bliver ringere stillet end før.

²⁾ Saa bliver Livet ganske vist ogsaa billigere, men kun Kreditorerne har reel Fordel deraf, medens andre som Helhed har Tab; og de passive Kapitalisters Købeevne er ofte en død Købeevne; de er gode til Opsparingens negative Side, at undlade Forbrug, men ikke til dens positive Side, at bygge et eller andet; dertil kræves aktive Kapitalister, men dem har Situationen gjort fattige og modløse.

har hævdet, at Arbejderne stod sig ved at give Kammeraterne Understøttelse fremfor Lønnedsættelse, idet f. Eks. 10 pCt. Ned-sættelse kun gav 5 pCt. mere Arbejde; jeg antager, at der normalt er mere Solidaritet mellem Arbejderne og Samfundet, saa at mere Arbejde gavner Klassen som Helhed; men i en psykisk deprimeret Tid vil der ikke blive mere Arbejde. (Og der er overhovedet ikke Solidaritet mellem Jordejerne og Samfundet). — Efter Eksemplet har Forbrugerne mere Interesse i Prisnedsættelse end Faget selv; og for Samfundet er en urolig Prispolitik en tvivlsom Fordel; hvis man alligevel ønsker noget i den Retning, var Staten maaske nærmest til at bringe Ofre for Forbrugernes Skyld.

Hvis Bedriften er urentabel, kan der især tænkes to Udveje, lavere Omkostninger eller større Afsætning med uforandret Pris; i sidste Fald vil den gældende Løn maaske let kunne udredes. Landbruget, der ikke har væsentlige Stordriftbesparelser, regner ikke med den sidste Udvej, men nok Industrien; og lykkes det at faa Industrien i Gang paa den Maade, vil den forøgede Købe- evne derfra ogsaa komme Landbruget til Gode. Omvendt kræver lavere Omkostninger, hvis Eksemplet passer i Industrien, saa store Ofre, at kun den demoraliserende, internationale Byden hinanden under vil føre den Vej, og kun til bedre Udnyttelse af det eksisterende Anlæg, ikke til en Udvidelse. Større Afsætning med uforandret Pris kan først ventes den Dag, Samfundet vaagner op til den normale gensidige Beskæftigelse, og hertil kræves især Tillid. Dette er det store Spørgsmaal, hvordan man skal passere det lange Interval op gennem bedre Udnyttelse af den eksisterede Kapaacitet, der i Depressionen bliver daarlig udnyttet, indtil der bliver Udvidelsstrang, skønt der til en normal Samfundsfunction med fuld Afsætning netop kræves god Beskæftigelse i de Fag, der besørger Udvidelsen, d. v. s. i Bygge- og Anlægsfagene. Denne Passage op gennem Intervallet kan ikke ventes, uden at man starter dette Byggeri, inden der er aktuel Trang dertil, men dog en eventuel Trang indenfor Synsvidde, og en Præmie paa at starte Byggeriet før Tiden; det er derfor, at det kan nytte at sætte Lønnen ned i disse specielle Fag.

Disse Bygninger og Maskiner er jo holdbare, d. v. s., naar et økonomisk Opsving med sin Udvidelsestrang gaar i Staa, kan man en Tid klare sig med det allerede byggede; skrumper Afsætningen af Klæde lidt ind, er der foreløbig Væve nok; der behøves tilsyneladende slet intet Byggeri, medens Føde m. m. maa

produceres fra Dag til Dag; men vaagner Efterspørgselen efter almindelige Varer igen, bliver der en koncentreret Travlhed med at indhente det forsømte for de holdbare Ting. Herved rammes en stor Erhvervsgruppe direkte, og dens svigtende Købeevne drager en vis Andel af den øvrige Beskæftigelse med sig, derved et tredje Hold osv.; rent regningsmæssigt kommer der snart en vis Afslutning paa disse sekundære Virkninger, ligesom under Opsvinget paa den positive »Rulning« (se næste Artikel), men Krisens psykiske Virkninger, bl. a. ud fra Erindringen om tidligere Kriser, fører endnu længere ned. Hvis nu de, der ved Opsparing har finansieret Opsvinget, straks kastede deres Købeevne over paa almindeligt Forbrug (og hvis Smede og Murere og Maskinfabriker kunde betjene dette Forbrug), kunde Beskæftigelsen reddes; men deres Opsparing vil jo som Regel have en god privatøkonomisk Basis og vil da som nævnt S. 95 medføre, at andre Folks Reserver glider over paa deres Hænder, idet der ikke bygges tilstrækkeligt af nye Værdier, som deres Opsparing kan finde Hvile i.

I min lille Bog om Gode og daarlige Tider (1903) nævner jeg S. 38—41 i alt 11 forskellige Momenter, der bidrager til, at Tiderne i en Depression omsider begynder at gaa op ad, og deriblandt spiller Bygge- og Anlægsvirksomheden naturligvis en betydelig Rolle, thi det er Sygdommens egentlige Sæde. Et andet svagt Punkt er Produktionen af Velstandsvarer (Luksusvarer), men det kan ikke tænkes, at Starten begynder der; dette Forbrug maa være noget sekundært, der kan vokse, naar Købeevnen vokser af andre Grunde; men Investeringen beror ikke blot paa Købeevnen, ogsaa paa Købelysten, og denne kan stimuleres ved at give Bygge- og Anlægsvirksomheden gode Kaar. Starten maa ske ved, at man køber med mere end Indtægten, mere end den løbende Købeevne, nemlig tillige med en Del af Formuen, baade den gamle, f. Eks. Indlaan i Bankerne, og den fremtidige, d. v. s. ved Kredit; dette kan forsvares, fordi Investeringen skaber nye Værdier i Stedet for dem man køber med, medens Start ved Velstandsvarer er betænkelig.

Nødvendigheden af at favorisere Investeringen fremhæves da ogsaa i begge de Bøger, Folkenes Forbund har udgivet om Krisen, 1931 ved *Ohlin*, 1932 ved *Condiffe*, og *Ohlin* skriver det ogsaa i Tidsskriftartikler, saaledes i Svenska Handelsbankens Index Maj 1932 S. 143 og 150. Naar Investeringen har været forsømt et Par Aar eller mere, er der dels noget at indhente, dels

et naturligt Prisfald paa alt det, man skal bruge til Investering, først og fremmest lav Rente og billige Byggematerialer; kloge Driftsherrer benytter da Lejligheden til Udvidelser, som maaske ikke er paatrængende, men som en Gang maa komme, og som man venter at faa billigere end siden; der er altid nogle Rationaliseringer, Omplaceringer, Harmoniseringer, Fornyelser, Udvidelser m. m., som det kun er et Tidsspørgsmaal, naar man vil eller maa foretage. En særlig Form for denne Nøjsomhed med Betalingen er, at der dannes Konsortier af Mestre, Leverandører, Arkitekter, Grundsælgere osv., der mærker, at de ikke paa normal Maade kan faa deres Tid, Anlæg, Funktionærer osv. udnyttet, men maa løbe en Risiko ved at bygge for fælles Regning. Men der skal Tid til, inden de bliver saa nøjsomme og finder hinanden, ligesom der i det hele skal Tid til at gøre sig fortrolig med, hvilke Investeringer der kan betale sig med den lave Rente. Dernæst vil der efterhaanden paa specielle Punkter opstaa et aktuelt Behov for Investering; selv om Stagnationen er saa fuldstændig, at den samlede Indtægt i Landet og det samlede Forbrug ikke vokser, kan der komme en Forskydning i Forbruget, saa at nogle Fag maa udvide, og dette giver øjeblikkeligt Arbejde, selv om andre Fags Anlæg til Gengæld bliver for store for en Tid; nye Aargange vokser op med en anden Smag end de afgaaende; selve Folketilvæksten betyder, at den uforandrede Indtægt giver et lavere Gennemsnit, saa at Nødvendighedsartikler en Tid betyder mere. Dygtige Individuer oparbejder deres Afsætning, saa at de maa udvide, selv om andre faar des mindre. Maskiner slides op og erstattes af større og mere moderne; der sker Opfindelser osv.

Forudsætningen for denne spirende Aktivitet er dels en almindelig Tillid til Prisniveauet, dels paa flere Punkter, at Prisfaldet er specielt for Bygge- og Anlægsfagene; derved fastslaas det, at det normale Niveau ikke skal ned, og at man tværtimod maa vente, at Byggefagenes Prisfald bliver midlertidigt, saa at man staar sig ved at benytte Lejligheden. En Prisnedsættelse paa en Maskine forøger kun Afsætningen, hvis de Varer, der skal laves ved den, ikke er nedsat i Pris, og de Arbejdere, den skal erstatte, ikke bliver nedsat i Løn; derved fremmes Rationaliseringen, hvilket i Øjeblikket giver Arbejde, og dette synes mig vigtigere, end at der senere kan komme en Overgang med mindre Arbejde paa det Punkt; maaske først naar det i øvrigt lysner. Helt undgaas disse Overgangsvanskeligheder, naar det er Boligbyggeriet, den

lave Rente m. m. støtter; men Forudsætningen for bedre Afsætning paa Boliger er, at Indtægterne paa andre Omraader bevarer deres Niveau. At Kapitalgoderne er holdbare, betyder dernæst, at det, der gør Lønnedsættelse paa andre Omraader saa farlig, nemlig at det medfører Prisfald, er uvæsentligt; et Par Procent flere Boliger kan ikke slaa Huslejen og Ejendomspriserne ned for de 100 pCt., der fandtes i Forvejen.

Imidlertid er det ikke helt sikkert, at en speciel Nedsættelse som Helhed skaffer større Afsætning; de andre Varer bliver jo relativt dyrere, saa der bliver maaske mindre Afsætning til Producenterne af de billige Varer (Smedene). Dette beror paa de nærmere Omstændigheder, navnlig Elasticiteten i Afsætningen og Varegruppens Størrelse. Er det en lille Vare, hvis Pris nedsættes, er der Sandsynlighed for en god Virkning paa den uden nævneværdig Skade paa de andre; den naturlige Reaktion, naar en lille Vare virker paa alle de andre, er saa ubetydelig, at den maaske drukner i Gnidningsmodstand; Lagrene vokser lidt, men saa umærkeligt, at man lader Produktionen gaa sin Gang, og Arbejderne bevarer da deres Købeevne; og saaledes kommer man over det døde Punkt over til en større samlet Beskæftigelse. Men hvis en stor Vare nedsættes i Pris, er det ofte sandsynligt, at de andre Varers Afsætning reagerer. Nu er Arbejdet den største af alle Produktionsfaktorer; nedsættes Lønnen, vil Varepriserne falde, baade fordi Lønnen er en Produktionsomkostning, og fordi Arbejdernes Købeevne aftager; og Lønnen vil trække Maskinernes Vederlag med i Dybet. Men Bygge- og Anlægsfagene er en passende lille Gruppe uden dog at være for lille; der vil en speciel Lønnedsættelse uden samtidig Nedsættelse af det almindelige Lønniveau have alle Betingelser for at virke gunstigt, stimulerende.

Man kan saa spørge, om et Par specielle Faggrupper, selv om de er saa store som Byggefagene (inkl. Fabrikation af Materialer) og Maskinindustrien, kan bringe et Offer, som forslaar noget for Samfundet; hertil er Svaret, at Offeret bringes ved Starten og virker gennem mange Aar saadan, at et mindre Beløb skal forrentes og afskrives, og navnlig at der er mindre Risiko. En Forlægger udtalte om den Konto, hvoraf Universitetet giver Bidrag til Trykning af Lærebøger, der ikke direkte betaler sig, at 1000 Kr. sparer Forbrugerne for 2000 Kr., idet Rente, Risiko og Avance bliver mindre; Beløbet er en sikker Besparelse og kommer straks. Desuden virker Renten og Maksimalpriserne med; dog er Rentens Betydning lille, hvis det kun er paa det korte Pengemarked, at den er lav, medens Obligationskurserne ikke er saa gunstige, at lange, faste Laan ogsaa er billige; i saa Fald er det kun Besparelsen paa Løn og Materialpriser, der er i Sikkerhed.

Ved tidligere Lejligheder har danske Arbejdsgivere og Kapitalister været ene om at favorisere Investeringen

under Depression. Men denne Gang er den Vej, der skal passeres gennem bedre Benyttelse af de eksisterende Anlæg op til det Punkt, hvor Udvidelse kræves, saa lang og trang, at vi ogsaa maa paa kalde Arbejdernes Hjælp; og da de nævnte Fag rammes haardest af Krisen, vil de selv have stor Fordel af større Beskæftigelse. De, som f. Eks. skal udvide Fabriker, er meget forsigtige for Tiden; de vil helst se de 90 eller 95 pCt. af Kunderne ganske direkte, hvor de ellers er tilfreds med at se 50 eller 75 pCt.; og skal man vente paa, at de faar saa mange aktuelle Kunder at se, saa vil man som Regel komme til at vente længe. — Det kan maaske volde nogle praktiske Vanskeligheder at gøre Forskel paa Fagene, selv om det er midlertidigt; men da de fleste af vedkommende Fag hører til de bedst lønnede, og da dette netop søger sin Berettigelse i, at Beskæftigelsen er svingende, bør disse Vanskeligheder kunne overvindes. — Jeg tænker ogsaa paa *Burmeister & Wain*; Værfter i andre Lande vil sikkert gerne sikre sig nogle af Firmats Ingeniører med deres særlige Erfaringer; men er først den Stab splittet, som i teknisk Henseende har ført Selskabet saa højt op, saa vil det blive svært eller umuligt at samle en ny og derved skaffe Arbejde til de mange Tusinde Smede og Maskinarbejdere. Derfor maa disse hellere i Tide bringe Ofre.

Ved at gøre denne Undtagelse fra Principet om den faste Løn har jeg imødegaaet Dr. *Jørgen Pedersens* Udtalelse ved det nationaløkonomiske Møde i Stockholm 1931 (Beretningen S. 120): »Hvorfor er det kun Renten, der har denne mirakuløse Virkning paa Omfanget af den økonomiske Virksomhed? Hvorfor skulde ikke f. Eks. en Nedsættelse af Arbejdslønnen, der jo dog er en betydelig større Post . . . have en ganske tilsvarende Virkning . . .« Svaret er, at det kun er Arbejdslønnen i Bygge- og Anlægsfagene, der kan sidestilles med Renten; det er i disse Fag, at Bedringen maa begynde, dem kan det nytte at favorisere, men kun hvis de andre Fag ikke ophæver Støtten ved at gøre ligesaa. I øvrigt er der ogsaa en lille Forskel mellem Renten og Byggefagenes Løn; 5 pCt. Rente kan gælde i ethvert Prisniveau; men et vist Antal Kroner i Løn peger paa et bestemt Niveau.

Foruden denne Undtagelse med Byggefagene fra Ideen om den faste Løn anerkender jeg enkelte andre Undtagelser. I 1925—26, da Kronen steg, mente jeg det var klogest at gøre Pinen kort ved straks at sætte Lønnen derved, hvor den skulde ende; man styrede jo mod et ganske bestemt Maal, Parikronen og dens Konsekvenser, saa der var ikke Fare for en fortsat Gliden nedad med Niveauet; men naar man ikke har noget bestemt Maal, er fast Løn det bedste Middel til at skaffe det.

Og saa anerkender jeg den Undtagelse, at et lille Land ikke kan føre Særpolitik, knap nok et stort; naar de andre Lande har sænket Lønnen, kan der komme et Tidspunkt, hvor vi maa

gøre ligesaa. Dog gør det en Forskel, om man gør det dumme af Dumhed, eller fordi man nødes til at følge Trop; det kan i sidste Fald mere faa Karakter af et ordnet Tilbagegang, hvor man ikke skærer lige meget ned overalt, men udvælger de Omraader, hvor Lønnedsættelsen gør mest Gavn og mindst Skade. Byggefagene er altsaa det bedste Omraade. I øvrigt har Kronens Fald til mindre end 60 Øre jo paa de fleste Omraader løst Problemet uden lange Forhandlinger og uden Urafstemningernes Risiko, og uden at det hidtil har kostet Arbejderne noget synligt, da Kronens indre Købeevne endnu er omtrent uforandret; det kan ikke være nødvendigt, at Arbejderne baade skal have smaa Kroner og faa Kroner; og det er inkonsekvent, at Arbejdsgiverne, der ellers altid fremhæver, at den udenlandske Konkurrence sætter Grænser for Lønnen, nu henviser til, at Kronefaldet ikke har kostet Arbejderne noget, thi det har i høj Grad støttet Arbejdsgiverne. I øvrigt maa der udadtil sondres mellem, om Konkurrencen i vedkommende Fag især er med Guld- eller Seddellande; Fag med Guld-Konkurrence for deres Import eller Eksport maa som Regel have Hjælp nok i de høje Valutakurser, og Fag med Valutacentralens Støtte behøver heller ikke mere. Men der kan være andre Fag, hvor Arbejderne midlertidigt maa fire lidt. — Overfor Guldlandene maa Valutakursernes Bistand sikkert endog kunne opveje, at dansk Løn maaske i Forvejen var lovlig høj, noget som dog muligvis kan bortforklares ved, at vor Statistik belyser faktisk Gennemsnitsløn, ikke Tarifløn, saa at de særligt vellønnede hæver Tallet, eller forklares ved vore Arbejders særlige Dygtighed og ved, at Rentefod og Funktionærgager er lavere end i flere af de konkurrerende Lande.

Endelig skal omtales den teoretiske Undtagelse, at Lønnen maa ned, hvis alene Arbejderne er ledige, mens Maskiner m. m. er velbeskæftigede; hvis et større Antal Arbejdere skal kombineres med en given Kapitalmængde, maa der benyttes en Metode for Samarbejdet, der er mindre gunstig for Arbejderne; der er aftagende Udbytte eller »Grænseproduktivitet«; i Konstellationen Mand—Maskine maa Manden fortrænge nogle flere Maskiner og maa derfor være billigere i Forhold til dem. Men hvis Arbejderne og Kapitalen er lige langt under normal Beskæftigelse, kan de ledige kombineres med hinanden i Sæt, der svarer til de oprindelige Sæt og i det væsentlige udretter det samme, saa at f. Eks. 20 pCt. flere Sæt giver 20 pCt. mere Udbytte og altsaa kan faa samme Løn, Rente m. m. Og saadan er den faktiske Situation som Regel i en Krise; det er mest i det lange Løb, at man har Brug for Læren om, at hvis en Produktionsfaktor vokser stærkere i Mængde end en anden, maa den nøjes med et ringere Udbytte pr. Enhed. For Produktionsfaktoren Jord maa det dog siges, at den ikke i egentlig Forstand

er ledig i Depressionen, idet Landbruget foregaar meget kontinuert; men Jordens relative Overflodighed ses af store Lagre af dens Produkter og lave Priser paa dem, saa at man ved vaagnende Beskæftigelse af de andre Faktorer har let ved at skaffe Raastof. Endvidere er Sættene forsaavidt forskellige, som de bedste Arbejdere og de bedste Maskiner bevares i Arbejde, saa at de nye Sæt giver lidt mindre (og maaske helst maa flettes ind i de gamle Sæt). Her er der i øvrigt en lille Ukæmpe ved vort i øvrigt saa højt udviklede og nyttige System med at lønne forskelligt efter Dygtighed (Akkord- og Minimalløn); andre Steder bødes der lidt paa Rentabilitetens Af-tagen ved ringere Beskæftigelse, fordi de resterende præsterer mere og dog faar samme Løn; der er en særlig Avance paa de dygtige; men hos os faar de dygtige selv denne Avance, saa der er ingen Reserve til at bøde paa Rentabiliteten, i hvert Fald ikke saa meget som i Udlandet.

Renten vil blive omtalt i Artiklen om Kapitalen.

Landbrugets særlige Kriseforhold er belyst i en Artikel i Gads Danske Magasin for Marts 1933.

III. FORBRUGET. VELSTANDEN

Jeg vender saa tilbage til Spørgsmaalet om Vejen op til fuld Beskæftigelse; hvis denne ikke skaffes paa den nemme Maade at nedskære Arbejdstiden, men virkelig ved at udnytte de ledige Arbejdere og Maskiner, maa det betyde, at Samfundet hæves op til et hidtil ukendt Velstandsniveau, nemlig det, vi havde i 1929 + Udnyttelse af den Andel ledige, som ogsaa fandtes i dette »gode, men ikke gyldne« Aar, udover hvad gode Aar ellers kender, + Beskæftigelse for dem, som den senere Rationalisering og den stadigt fortsatte Rationalisering har gjort og vil gøre ledige.

Denne Vej er svær at se, baade af objektive og subjektive Grunde. End ikke den enkelte Privatperson ved om sig selv, hvad han vilde bruge sin Indtægt til, hvis den steg 20 pCt.; end mindre kan man (Teknokraterne!) lægge et sikkert Budget om, hvor Tusinder af Mennesker af alle Samfundsklasser og Indtægtsgrader vil bruge. Og subjektivt forværres Stillingen, fordi selv mange af dem, der er forargede over det meningsløse i, at vi er fattige paa Grund af Overflodighed, fattige paa Grund af usælgelige Lagre, fattige paa Grund af Tidens vældige Fremskridt — selv mange af dem er samtidig forargede over en saa naiv Tanke, som at vi vil ende i en hidtil ukendt Velstand. Og dette er meget beklageligt, thi vi kommer ikke op i det Niveau, uden at vi tror paa det, og indlever os i det, og forbereder det.

Der er mange Vidnesbyrd om den hidtidige stærke Stig-

ning i den reale Produktion, altsaa det sundest mulige Grundlag for Velstand; begge Genève-Bøgerne om Krisen indeholder meget oplysende Materiale herom, og den nyeste af dem har endog et specielt Kapitel om fortsat Fremgang under Depressionen. *Ohlin* regner, at Produktionen pr. Arbejder vokser med 2 pCt. aarlig i Europa og 4 pCt. i Amerika (Stockholm-Mødets Beretning S. 14). Vor aarlige Produktionsstatistik for Industrien viser som Regel stærke Stigninger i den reale Produktion pr. Individ, og Industrieretningen har som nævnt opgjort den samlede Stigning pr. Individ 1914—28 til 40 pCt., et Tal, jeg dog reducerer til 25 pCt., jfr. *Vedel-Petersens* Beregning i *Nationaløk. Tidsskr.* 1927.

Imidlertid er der et Par Minus'er i Velstanden. Den mangeaarige Arbejdsløshed har svækket og demoraliseret talrige Arbejdere, saa at de næppe fuldt ud kan deltage i et Opsving. Og de nye Toldmure vil formindske Verdens Fordel af den internationale Arbejdsdeling. Der var nylig et Blad, der spurgte mig, om Danmark kunde leve af sig selv; jeg svarede, at selv med det nuværende Folketal kan vi leve uden Udlandet, men ved en fuldstændig Spærring vilde Velstanden synke stærkt, maaske 50 pCt.; imidlertid vilde det hjælpe stærkt, hvis vi kunde beholde Importen af »Nøglefornødenheder«; blot vi beholdt 100 Mill. Kr. af den sædvanlige Import paa 1500 Mill., vilde Nedgangen kun blive f. Eks. 25 pCt. Og da vi selv er Herre over Spærringen, vil vi selvfølgelig langt fra gaa saa vidt; vi, og alle andre Lande, vil give fri Adgang ikke blot for Nøglefornødenheder, men for mange andre Ting, som det vil være meget generende at undvære og meget dyrt at lave selv. Den samlede Velstands-Nedgang af denne Grund vil allerhøjest blive 5 pCt., saa at der bliver meget til overs af de tidligere omtalte 20—25 pCt. En Told paa 10 pCt. vilde rimeligvis udrette særdeles meget, og selv om vi tænker os den anvendt paa hele Danmarks Indførsel 1500 Mill. Kr. (og Danmarks udenlandske Omsætning er forholdsvis stor), vilde det betyde 150 Mill. eller knap 5 pCt. af Nationalindtægtens 3500 Mill.; og Beskyttelsen fremkommer jo ved, at Forretningsmændene spejder efter, om der ikke gives en billigere Udvej end at betale Tolden, altsaa en Produktion, der nok er dyrere end toldfri Indførsel, men billigere end toldet Indførsel. Nogle Varer staar lige paa Vippen til at kunne betale sig, andre maa have de fulde 10 pCt., og Middeltallet for alle disse bliver vel ca. 5 pCt.; endelig er der de Varer,

hvor 10 pCt. er utilstrækkeligt, saa Pengene betaales til Staten som en anden Skat; her er der nok lidt Tab for Samfundet, men meget mindre end hvor Tolden virker beskyttende. Det skal endnu bemærkes, at en Del af Byrden ved vor Told falder paa andre Lande, men omvendt maa vi bære noget f. Eks. af Englands Told; endvidere at den hele Usikkerhed om Tolden gør selvstændig Skade; samt at der i Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv S. 260—66 findes et Afsnit om Toldbyrden, hvori nævnes Muligheden af Tab i andre Fag samt refereres en Beregning af Toldinspektør *Holland*, der for 1924 fandt en Toldindtægt for Staten paa 80 Mill. Kr. og for den beskyttede Industri paa godt 100 Mill. Jeg skal siden undersøge, om Told i det hele kan anbefales; her er det kun Tanken at vise, at den næppe vil kunne hindre, at der kommer en betydelig Velstandsstigning.

Men det er altsaa svært at se Vejen fremad i Enkeltheder; efter 12 Aar med overvejende abnorm Arbejdsløshed, samt Krigsaarenes Mangel paa Raastoffer, er det længe siden vi har haft Landkending med den fulde Købeevne, og der har aldrig været saa stor en latent Indtægtsmasse, hvis Ejeres Dispositioner var ukendte. Der er Usikkerhed om, hvor stor denne Indtægt bliver, hvor meget deraf, der vil blive opsparet, hvad det øvrige vil blive brugt til, og hvilke Kapitalanlæg der i den Anledning behøves. Der kræves en betydelig Evne til at forestille sig de nye Forhold og tænke langt ud i Fremtiden, og der kræves Dømmekraft, Mod og Kapitalkraft for at kunne løbe den Risiko at handle ud fra disse Tanker. Men vi kommer ingen Vegne, uden at nogen tør regne med alt dette latente; og jo mere man bliver indlevet i, hvordan Fremtiden vil forløbe, des før skrider man til Handling; Tabet paa Detailfejl i Aktiviteten er rimeligvis meget mindre end Tabet paa Passiviteten.

At Vanskelighederne er progressive paa Afstanden fra Toppen, harmonerer med Udtalelser af Prof. *Lederer* fra Berlin ved hans Foredrag i Nationaløk. Forening i Efteraaret. Men medens jeg lægger Vægten paa Vanskeligheden ved at se Vejen, talte han om Kræfterne til at gaa Vejen; han mente, at en lille Reduktion i Beskæftigelsen kunde gavne ved at udrense, men en stor tærede paa Livskraften. Jeg mener dog, at Gennemsnitsindtægten selv nu er langt større end ved tidligere Depressioner, som man dog overvandt, saa at Hovedvanskeligheden ikke er den reale Kraft, men det psykiske.

Trods al Usikkerhed er det dog givet, at det især er Vel-

standsvarer, hvis Produktion skal udvides, derunder ogsaa, hvad man mere kritisk kalder Luksusvarer; det gælder ikke at producere, hvad 100,000 arbejdsløse vil købe, naar de avancerer fra 0 til fuld Indtægt, men hvad 200,000 vil købe, naar de avancerer fra halv til hel Indtægt, altsaa naar det nødvendige er dækket; thi de faar jo Understøttelse, eller Arbejdet gaar i nogen Maade paa Omgang (selv om de dygtigste faar det meste), eller nogle af en Families Medlemmer tjener, medens andre er ledige. Ligeledes avancerer Arbejdsgivere og Kapitalister op fra daarlig Beskæftigelse af egen Tid og Maskinerne til god Beskæftigelse; eller de levede af Reserver. Det er altsaa et Tillægsforbrug, med forholdsvis flere Industri- end Landbrugsvarer, men dog (efter amerikanske Erfaringer) særligt *service* gennem Rejser, Handel, personlig Tjeneste, Beværtning, Forlystelser, Kunst, Videnskab og Undervisning; i Amerika er der et overvældende Antal Mennesker, der har Raad til at lade Børnene studere. For Industrivarer er der nok fremdeles et stærkt stigende Forbrug, men paa Grund af Rationaliseringen kræves der ikke i samme Grad flere Mennesker. — Mange mener, at i en Depression gælder det at producere »noget rigtig fornuftigt«, og som før nævnt kan der i Slutningen af en Depression, hvor en stagnerende Indtægt deles mellem flere, være en lille Forskydning i den Retning; men som Helhed er Behovet for fornuftige Ting dækket, og Redningen ligger i Velstandsvarer. Dette er ikke en Opfordring til Luksusforbrug, men en Opfordring til Producenterne til at være rede til at producere det, som faktisk vil blive brugt i et Opsving (naar det blot ikke er egentlig umoralsk).

Og dernæst er det givet, at det er Byernes Produktion, der skal udvides; i over 100 Aar har Landbrugets Fremskridt betydet, at færre kunde producere den nødvendige Føde, saa at flere kunde producere By-Varer, og Landbrugsteknikens stærke Udvikling i de sidste Aar maa føre i samme Retning. Hvad enten den fremtidige Velstand betyder Biler eller Støvsugere eller Møbler, Klæder, Radio o. s. v. eller de omtalte Arter *service*, saa er det overvejende fra Byerne, og der skal i Byerne bygges Boliger til de Mennesker — trods Børnebegrænsningen. Efter *Ad. Jensens* Beregninger vil Danmarks voksne Befolkning endnu i 1940'erne vokse med 16,000 aarlig; og disse Tal er ret sikre, da det angaar Mennesker, der er født. Heraf vil de fleste bosætte sig i Byerne, og Frankrigs Statistik viser, at selv i et Land, der som Helhed stagnerer, kan Byerne vokse ret stærkt. Og indenfor

Byerne vil Væksten især komme for dem, der har Betingelser for egentlig Industri, saavel til Byernes gensidige Forsyning som til Eksport; thi Landbrugets svigtende Købeevne vil indtil videre give Stationsbyerne langsommere Vækst (nærmere uddybet i Gads Danske Magasin for Marts).

Den kommende Velstand vil komme alle Samfundsklasser til Gode, men antagelig mindst Kapitalisterne, da Renten sandsynligvis vil synke. Arbejderne vil altsaa faa en rigtig Part; Arbejdsgiverne har tidligere søgt at forklare Arbejderne, at naar Lønnen sank, vilde Priserne falde, saa at de fik Erstatning; nu i 1933 siger de rent ud, at Levestandarden skal sænkes. Efter min Mening ligger Redningen tværtimod i at styre mod en højere Standard, og jo før vi faar at vide, hvad vellønnede Arbejdere vil bruge, des før faar vi Klarhed over Fremtiden, saa at vi kan producere. Og som før nævnt, er de enkelte Arbejders Præstationer, selv midt i Depressionen, omtrent intakt, saa at den reale Timeløn bør bevares (maaske med Undtagelse af lidt af det, de abnorme Priser paa Føde har givet os). Den Sænkning af Levelføden, Depressionen kræver, sorterer ikke under Arbejdsgiverne, men under Staten, der maa opkræve højere Skatter, og under Arbejdsløshedskasserne (Ekstrakontingent), og under private, der maa hjælpe Slægt og Venner; og desuden kommer den direkte af sig selv, gennem Arbejdsløsheden.

Den »Købekraft-Teori« vore Arbejdere hævder, at det gælder at opretholde Lønnen for at bevare Købeevnen og Afsætningen, er vel i Realiteten det samme som min Teori, at Nedsættelsen blot betyder et lavere nominelt Niveau, ogsaa for Priserne, og derfor forlænger Mismodet. Den lyder dog lidt mere af den reelle Købeevne og besvares derfor med, at Arbejdsgivernes Købeevne synker med samme Beløb; hertil kan saa atter svares, at Arbejdsgiverne opsparer mere end Arbejderne, saa at det ikke er sikkert, at Købeevnen bruges, og dette er skadeligt i en Depressionstid; og endvidere, at jo før vi faar den rigtige Løn, des før kommer der Klarhed og Fasthed over Udviklingen.

Visse Hovedlinier i den fremtidige Udvikling er altsaa klare, men i Enkeltheder er der stor Tvivl, ogsaa fordi Sædvanerne svinger ualmindelig stærkt¹⁾. At Verdens vældige Kornproduktion kræver en forøget Opfodring til Svin, Høns m. m., synes klart; men hvilke Lande der skal have dette Hverv, beror paa ganske uberegnelige Toldforhold. At der skal bygges mange Biler og

¹⁾ Se *Ohlin* i *The Course and Phases of the World Economic Depression*, S. 19.

Veje, er givet; men gaar dette saa vidt, at man ikke blot skal bygge færre Jernbaner (eller slet ingen), men ogsaa færre Lokomotiver og Vaggoner? At Byerne endnu vil vokse stærkt og kræve flere Boliger, er givet, men i hvilke Byer? Og hvor store skal disse Boliger være? I flere Aar har Parolen været at bygge smaa Lejligheder, og der er ogsaa en Del i Nutidens varige Tendenser, der peger i den Retning; man foretrækker fuldt moderne Udstyr for Plads; man kan derved spare Penge; man spiser mere ude og gør oftere sine Selskaber ude. Men det er sikkert ogsaa et Konjunkturfænomen; naar ens Indtægter er usikre, tør man ikke binde sig til en stor fast Udgift til en stor Lejlighed; naar derimod gode Tider har været et Par Aar, saa at man føler sig mere tryk, vil der sikkert atter vaagne et Behov for store Boliger med den store Kulturværdi, maaske ikke fuldt saa stort et Behov som efter tidligere Forhold, men dog nok til at skabe feberagtig Travlhed med paa faa Aar at indhente det, der gennem mange Aar har været forsømt. Og der vil blive stor Travlhed med at bygge Sommerboliger ved alle Strande og Søer og i andre smukke Egne; vi kan jo ofte se Fremtidens Linie i Amerika, og der har Efterspørgselen efter recreation grounds spillet en stor Rolle. Men hvem tør nu forberede en saadan Udstykning og et saadant Byggeri? Naar man i Nordsjælland ser store, herskabelige Villaer blive solgt for en Brøkdal af Byggesummen, hvem tør saa bygge flere saadanne i Tillid til kommende gode Tider? Og hvem kan faa saadanne Villaer prioriteret? Ligesaa med de store Lejligheder, som ad Aare vil vende tilbage i København som et nødvendigt Led i gode Tider. Og naar Tiderne bliver gode i Byerne, vil det som altid før betyde knap Arbejdskraft paa Landet, saa at det bliver nødvendigt at anskaffe flere Maskiner til Markerne (maaske Traktorer), Malkemaskiner, elektriske Pumper, Vandledninger o. s. v.; men hvem tør i den Anledning holde stort Lager af disse Ting eller bygge Fabriker, der i Begyndelsen vil staa halvtomme? Forbruget af Æg vil atter vokse, men hvem tør i den Anledning bygge Hønschuse nu? Mange af Statens inddragne Bevillinger vil vende tilbage; men hvem tør indrette sig derefter?

Nej, paa de fleste Omraader ligger Fremtiden saa uklar, at man ikke tør forberede den, og saa fjernt, at der bliver for stort Rentetab. Al Ting skal vente, til de andre paa en eller anden mystisk Maade er kommet i Gang og har været i Gang en Tid. Byggeriet kommer ikke, før Tiderne bliver gode, og Tiderne

bliver ikke gode, før Byggeriet kommer. Og naar dette mystiske alligevel sker, saa at man faar Syn for Sagn om, hvad den latente Købeevne vil blive brugt til, saa bliver den en vældig Travlhed med at indhente det forsømte og en overdreven Tillid til at nu kan alt betale sig. De gode Tidens Feber skyldes især alt det, som blev forsømt i de daarlige; Verden viser sig pludselig at være underforsynet med Fabriker, Boliger, Hoteller, Teatre o. s. v., og nu skal det skaffes alt sammen.

Derfor gælder det at favorisere Bygge- og Anlægsvirksomheden, som nævnt i forrige Kapitel. Og derfor gælder det, at Staten træder til, som næste Kapitel skal belyse, for at bøde paa den store Usikkerhed m. H. t. Priser, Lønninger, Rente, Told m. m. og om, hvor længe der er til Opsvinget. Staten maa sige som Robinson, at i den Tid, hvor man ikke ved, hvilken Anvendelse af Arbejdskraft der er bedst, maa man nøjes med det næstbedste eller tredjebedste.

IV. STATENS OPGAVER

Vejen op til fuld Beskæftigelse er altsaa saa lang, at det ikke vil være rigtigt at afvente de normale Reaktioner overfor en Krise, saasom lav Rente, lave Materialpriser¹⁾, Forskydninger i Forbruget og særligt velledelede Forretningers Avancering; det vil tage for lang Tid, endog selv om Reaktionen yderligere forstærkes ved en speciel Lønnedsættelse i Bygge- og Anlægsfagene. Der er alt for stor Usikkerhed m. H. t. Prisniveau, Toldlovgivning o. s. v.; men vi kommer ingen Vegne, uden at nogen vil overtage en Risiko, og da er Staten nærmest, baade fordi den er stærk, og fordi de Tab, der afskrækker Individet, ofte betyder Gevinst for andre, saa at Samfundet er lidet generet; Staten maa da varetage Solidariteten. *Zeuthen* skriver i *Socialt Tidsskrift* 1932 S. 322: »Den Vanskelighed, der har vist sig ved blot ved Rentenedsættelse at faa Penge ud i en Periode, hvor Tilliden svigter, tyder paa, at det er nødvendigt at skabe nye konkrete Udgifter«. Imidlertid maa man som ved saa megen anden Statsvirksomhed være forbe-

¹⁾ Begge Genève-Bøgerne om Krisen fremhæver, at Materialpriserne denne Gang er faldet forholdsvis lidt, og henviser til Karteldannelser; jeg antager dog ogsaa, at Forklaringen er den, at de Priser, man sammenligner med, er stærkt paavirket af Landbrugsvarernes særlige Prisfald. Men Aarvaagenhed overfor Truster og Karteller (og Sakærer) er naturligvis særlig paakrævet paa et Omraade, der har afgørende Betydning for et Opsving.

redt paa et »Vi alene vide« fra visse Forretningsmænds Side; men mange Forretningsmænd vil dog forstaa, at Tidens Alvor kræver ændrede Signaler.

Fra anden Side hævder man, at der rundt i Verden er forskellige Tegn paa, at det lysner; og selv om saadanne Toner allerede lød for 2—3 Aar siden og senere har været hyppige, kan det jo godt være, at det denne Gang er rigtigt; men saa sikker derpaa kan man ikke være, at det er overflødigt at gøre mere, og desuden er Vejen opad saa lang og trang, at det er bedst at sige baade—og, bedst at Statens Aktivitet yderligere fremskynder den private; Faren for Overdrivelse ligger langt ude i Fremtiden.

Staten er i Forvejen stærkt inde i Sagen gennem *Understøttelser*. For en halv Snes Aar siden udtalte jeg i en bestemt Situation, at det rent øjeblikkelig var 6 Gange saa dyrt for Staten at skaffe Arbejde som at understøtte, men at den alligevel om muligt burde gøre det første; i en anden Situation og i et andet Land vil Tallet blive anderledes, og dets nøjagtige Størrelse er mindre væsentlig; men da man har bedt mig forklare det, skal jeg oplyse, at det fremkommer ved Multiplikationen af følgende stærkt afrundede og delvis ret skønsmæssige Tal:

$\frac{1}{2}$ fordi Understøttelse højst maa være $\frac{2}{3}$ af Daglønnen.

$\frac{2}{1}$ fordi der ikke betales for de første Dage af en Arbejdsløshedsperiode og heller ikke fuldt for de langvarige Perioder. Tidligere betaltes i alt kun for ca. Halvdelen af de ledige Dage, nu antagelig for flere, men til Gengæld er man langt under $\frac{2}{3}$ af Daglønnen.

$\frac{3}{2}$ fordi der ogsaa gives Beskæftigelse til Mestre, Funktionærer, Maskiner m. m.

$\frac{4}{3}$ fordi en Del af Pengene tilfalder Udlandet for Materialer m. m.

I Stedet for 1 Kr. i Understøttelse giver man altsaa mindst 1,50 som Løn; dette bliver til 3 Kr., fordi de arbejdende faar Løn for alle Dagene, men som ledige kun vilde faa Hjælp for de halve. Hjælpen gennem Arbejde koncentrerer altsaa om et mindre Antal, der ofte faar lang Tids Arbejde til fuld Løn. De 3 Kr. bliver derefter til 4,50, fordi Mestre m. m. tjener, og endelig til 6 Kr., fordi Udlandet tjener. Fra et specielt Statskassesynspunkt skal endnu nævnes, at de 6 Kr. falder helt paa Staten, men Understøttelsen ogsaa paa Arbejdsløshedskasser (Ekstrakontingent, Forbrug af Reserver).

Alligevel har Staten og Kommunerne jo i nyere Tid i høj Grad erkendt det som en Opgave at skaffe Arbejde, og Byrden lattes paa fem forskellige Maader. (1) Der skabes Aktiver, som Staten i Længden har Gavn af; der bliver nok et Rentetab,

hvis de er bygget før nødvendig, men til Gengæld er de bygget i en billig Tid. (2) Derfor kan det forsvares at laane Pengene eller en Del af dem, medens Understøttelse normalt maa dækkes ved Skatter. (3) Ved Laan benyttes en Købeevne, som i en Depressionstid ofte ellers vilde være gaaet til Spilde, se næste Artikel, medens Skatter snarere betyder en Flytning af Købeevne ikke et Tillæg; derfor har Byggeriet sekundære Virkninger ved, at de beskæftigedes Forbrug sætter et nyt Hold arbejdsløse i Gang, og disse behøver da ikke Understøttelse. (4) Der skabes saaledes en Indtægt i Befolkningen, hvoraf der paa normal Maade faas Skat; hos os er Statens og Kommunernes Skatter ca. 18 pCt. af Borgernes Indtægt. Nu vil enkelte af disse Skatter ikke stige, uden at der samtidig paaføres det offentlige nye Udgifter; Motorafgifterne betyder jo Vejslid. Men dette opvejes rigeligt af, at der er Tale om en Tillægsindtægt, der paa Grund af Progressionen og Luksusskatterne rammes med en højere Procent. Og desuden faas Skat af den nævnte sekundære Indtægt. I alt vil jeg antage, at Stat og Kommune efterhaanden faar henved en Trediedel af Udgifter til et Byggeri dækket ved Skatterne. (5) Man søger at forhindre, at en større Del af Pengene kommer Udlandet til Gode, idet man reserverer Leverancer for dansk Arbejde; den omtalte Skat giver dette en direkte Bortrettigelse indtil et vist Beløb, og naar det er vore Skatteydere, der skal betale Tabet, er det naturligt, at man til en vis Grad reserverer dem Arbejdet.

Den sparede Understøttelse (1 af de 6 Kr) og den vundne Skat har altsaa suppleret Rentabiliteten, saa at Staten rent privatøkonomisk kan staa sig ved et Arbejde, som Privatmanden ikke kan tage op, fordi det ikke er ham, som tjener Understøttelse og Skat. Og saa har man ikke medregnet den Tjeneste, man gør Borgerne ved at skaffe dem Fortjeneste, den Del deraf, som ikke bliver til Skat; Staten har kun taget sin egen direkte Besparelse i Betragtning. Den øvrige Fordel fremkommer paa to mere specielle Maader og en mere almindelig. Risikoen for Prisfald og Lønfald betyder, at selv om man har bygget netop det, som man helst skulde, og som under stabile Prisforhold vilde betale sig paa almindelig Maade, saa er der privatøkonomisk Tab, hvis man har bygget for laante Penge, idet Kreditorerne tjener et ganske tilsvarende Beløb ved deres Penges stigende Købeevne; Fordelen tilfalder altsaa nogle, som Staten næppe direkte vil ofre for (men snarere vilde paalægge en Værdistigningsskat

for at inddrage denne Avance, hvis det kunde ordnes); men den store Fordel andre har af at faa Beskæftigelse ved det Byggeri, er alligevel lettere at tage Hensyn til, naar Statens eventuelle Tab paa et Præfald ikke er noget Samfundstab; Tabet kunde jo undgaas, hvis man kunde laane i en Valuta med stabil Købeevne. Dernæst er der den Aktivitet, som vilde være direkte rentabel, hvis der var samtidig og til en vis Grad parallel Fremrykning i alle Fag, men som er risikabel, naar en enkelt gaar frem; da den ensidige Fremrykning imidlertid vil fremskynde de andres Fremrykning, er det overvejende et midlertidigt Tab, og det er naturligt, at Staten løber denne Risiko. Endelig det almindelige Synspunkt, som foran blev illustreret ved Robinson, at det ikke er muligt med Sikkerhed at afgøre, hvilken Anvendelse af de ledige Produktionsfaktorer der er bedst, men det næstbedste eller tredjebedste er dog bedre end intet; her er der et Samfundstab i Forhold til den bedste Anvendelse, og derfor i Forhold til Faktorernes Markedspris, men forsaavidt de ledige Faktorer ellers vilde gaa til Spilde, er den opførte Bygning alligevel »gratis«. Det kan ikke nytte at være for grundig med at undersøge, hvad der er det bedste, thi saa gaar Tiden, og jo tidligere efter Krisens Udbrud man sætter ind, des lettere er det at hindre, at man synker ned i den Tilstand, hvor den ene indskrænker, fordi den anden gør det, og hvor de derefter venter paa hinanden. Med Rette paalægger vor Lov derfor Socialministeriets Arbejdsudvalg at forberede Arbejder til en eventuel Depression.

Man kunde saa hævde, at det var Arbejdernes egen Sag at bringe det Offer. Hvis der for en Løn paa 6 Kr. kun produceres for 5 Kr., saa kan Staten maaske nok staa sig ved dette fremfor at udbetale 1 Kr. i Understøttelse for Produktet 0; men det vilde være bedre, at Lønnen blev sat ned til 5 Kr., saa at den naturlige Sortering vilde indtræde mellem det rentable og urentable. Hertil er Svaret, at dette kun passer, hvis den høje Løn er den virkelige Aarsag til Arbejdsløsheden; men som paa vist kan der tænkes Arbejdsløshed, selv om Lønnen er den rigtige, og navnlig, naar der er Ledighed hos alle Produktionsfaktorer, saa at det kun er daarlig Organisation af den gensidige Beskæftigelse, der har sat nogle Sæt Faktorer ud af Funktion. Hvis de fulde 6 Kr. er direkte mulige ved en bedre Organisation, saa er det en skadelig Omvej om ad 5 Kr.; det vil deprimere og derfor ikke skabe den samtidige Fremrykning, og det vil have Konsekvenser for det Flertal af Arbejdere, der selv i Depressionen har

Arbejde og præsterer Værdier for deres Løn; en saadan Forrykkelse og Flytning af Købeevne vil være vildledende for Producenternes Dispositioner. Den rigtige Sortering af de forskellige Muligheder kan i en saa desorganiseret Tid overhovedet kun faas ved Evne til at forestille sig Fremtiden, og i hvert Fald ikke ved en Lønsats, som ikke har nogen varig Berettigelse.

Til Spørgsmaalet, hvad det offentlige skal bygge, maa i 1933 først og fremmest svares: Alt det, som standsedes, da Finanskrisen brød ud i 1931, f. Eks. Københavns Kommunes vedtagne Byggeprogram paa over 100 Mill. Kr., der blev nedskaaret til 50; for største Delen sagligt velmotiverede Ting, selv om Ønsket om at skaffe Arbejde ogsaa den Gang sikrede en særlig Velvilje ved Bevillingerne¹⁾. Endvidere Boligbyggeriet samt Københavns Telefonselskabs store Udvidelsesprogram, der nu i 1933 genoptages ved Statens Tegning af Aktier. Naar man har saadanne Reserver af standsede Arbejder, er der vist ikke saa stor Fare som ellers for, at Mængden af velegnede offentlige Arbejder er opbrugt. Der kan ogsaa peges paa ganske smaa Ting som at hamre glatslidte Fortovsfliser ru (lutter dansk Arbejde).

Vejarbejder anses fra de fleste Sider som et særlig velegnet Omraade; dog er der nogle, der kalder det Luksusveje, men med Urette. Fremtiden vil kræve meget bedre Veje for at forene Hensynene til Trafiksikkerhed og for hurtig og behagelig Kørsel, og der er ogsaa Mulighed for visse Besparelser i det lange Løb. En Ingeniør, der har udarbejdet et Projekt til et stort Inddæmningsforetagende, oplyser, at et rationelt Vejnet, saaledes som man kan ordne det paa et helt nyt Terræn, er 20 pCt. kortere end et almindeligt, historisk bestemt Vejnet; nu kan noget saadant jo ikke ordnes bagefter, hvor man maa respektere Bebyggelsen og Ejendomskellene m. m.; men en Forkortelse paa et Par Procent i Forbindelse med en Udretning og Afrunding vilde dog betyde Besparelser i Slid paa Vogne, Veje og Motorer, i Tid for de vejfarende, samt i Forbrug af Benzin og Havre, som i kapitaliseret Stand vil kunne dække nogle Millioner. Der bør engageres en Stab af Ingeniører og andre Teknikere, som i Samarbejde med de lokale sagkyndige (Sogneraad, Amtsraad, Amtsvejinspektører o. s. v.) gennemarbejder Sogn for Sogn og lægger Planer for Afrundinger af farlige Hjørner, Udretning og hele Forlægninger eller nye Forbindelser (som der jo allerede er nogle af);

¹⁾ Se min Afhandling i Socialt Tidsskr. 1932, S. 50.

man vil sikkert meget hurtigt kunne pege paa Tusinder af Steder, hvor der ikke er nogensomhelst Tvivl om, hvad der bør gøres, saa at man straks kan gaa i Gang, og saa kan man med mere Ro fortsætte Forhandlingerne om de Tilfælde, hvor der er Fare for, at de mest nærliggende Forbedringer vil være spildt Udgift, hvis man senere beslutter en mere radikal Forlægning. Der bør ogsaa tages visse Byplan-Hensyn, se min Afhandling i Socialt Tidsskrift 1932, S. 233. Til saadanne Arbejder bør Staten skaffe Forskud af Vejmillionerne. — De har endvidere den Fordel, at beskæftige Folk spredt over Landet, der, hvor de faktisk findes i denne Tid, hvor Strømmen til Byerne er standset — selv om det ikke er disse Menneskers endelige Hjemsted og forsaavidt forsinker Tilpasningen.

Grundforbedringer af Landbrugsjord skulde ikke være særligt egnede i en Tid, hvor Landbruget har en speciel Krise og Jordrenten er synkende; men det menes dog, at Udtørring af talrige vandsure Arealer rundt om rent privatøkonomisk kan betale sig, men ikke vil blive til noget i en Tid, hvor Landmændene har saa faa Penge, medmindre Staten støtter dem, og maaske lidt rundeligere end efter den gældende Lovgivning om Laan og Tilskud. Derimod er det store Projekt om 12,000 ha mellem Sjælland og Møen direkte urentabelt, og selv om dette efter det foregaaende ikke er afgørende, er der her den Vanskelighed, at Arbejdet kræver flere Aar og derfor vil strække sig ind i en Tid, hvor det forhaabentlig lysner med Arbejdsløsheden; hvis Projektet koster 25 Mill. og skaber Værdier for 15 Mill., og man ved bedre Tiders Indtræden har anvendt 8 Mill. (Forberedelserne tager jo Tid), saa skal man paa en Tid, hvor de ledige Faktorer kan udnyttes normalt, anvende 17 Mill. for at vinde 15. Projektet strider altsaa mod det Princip for Nødarbejder, at det maa være noget, der let kan standses. Det Princip kan Hede- og Skovarbejde snarere tilfredsstille; en vestjysk Husmand gravede i sin Plantage, naar han ikke havde andet Arbejde, og naaede den helt igennem paa hver 2 Aar; i det Aar, hvor et Stykke gravedes, skød Granerne lange Skud, i det andet korte. Det gav ikke Tarifløn, men dog noget.

Ved nogle af de nævnte Arbejder gaar Staten og Kommunerne uden for deres eget Omraade, og dette er ogsaa ønskeligt, da dette kun andrager ca. 20 pCt. af al Investering, se Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv, S. 716; selv en Fordobling kan altsaa ikke bøde paa den private Investerings Svingten; *Ohlin* nævner

dog Muligheden af at koncentrere en stor Del af 5 Aars Byggeri om den nærmeste Fremtid, se Index, S. 151, og det hjælper jo noget, at der er saa mange Forsømmelser under Finanskrisen, samt at Kommunernes naturlige Omraade er voksende. Endvidere er Statens Omraade ensidigt, netop overvejende Investering, men da dette er Sygdommens egentlige Sæde, vil Aktivitet der brede sig til almindelig Vareproduktion, idet Bygge- og Anlægsfagene faar Købeevne. Direkte Ordre til fremskyndet almindelig Vareproduktion kan naturligvis tænkes ved forskellig Slags Inventar, Materiel og Beholdninger paa Statens sædvanlige Omraade, men næppe for store Beløb. Ved forskellige udenlandske Valorisationer har Staterne medvirket til kunstig Lagring af Kaffe, Hvede m. m., men uden større Held, maaske fordi Staten har meget lidt Øvelse i at operere paa disse Omraader; og Eksistensen af disse Lagre har gjort Markedet utrygt.

Det bedste Staten selv kan gøre overfor Fagene udenfor Bygge- og Anlægsfagene er at fortsætte sin normale Virksomhed uden overdreven Sparsommelighed. Der er en mærkelig Zigzagkurs i, at man nedskærer de almindelige Budgetter stærkt og saa lægger store Planer om offentlige Arbejder. For talrige Statsinstitutioner eller statsstøttede Institutioner, der udgiver Beretninger, Tidsskrifter m. m. betyder Nedskæring arbejdsløse Typografer; Sparsommelighed i Skolerne betyder arbejdsløse Seminarister. Lidt Mening er der maaske i denne Inkonsekvens. Et vist Antal Millioner Kroner til Byggeri forslaaer til flere Mennesker end samme Millioner til almindelige Statsfunktionærer, fordi det er Svende og Arbejdsmænd, ikke Seminarister, Kandidater, Kontorister osv.; hertil kan dog siges, at de Klasser, hvorfra Skatterne især kommer, ogsaa bør mærke lidt til Pengenes Udgivelse. Penge til Byggeri skaber Aktiver og man kan da forsvare at laane Pengene, saa at det er lettere at bære end Skat, og det vil snarere have sekundære Virkninger; og en Stat kan lettere opnaa Laan, naar dens løbende Regnskab viser en pæn Balance; der maa hellere være Laanetrang paa Kapitalbudgettet.

At vi, der beholder vort Arbejde og vore Indtægter i disse Tider, betaler ekstraordinære Skatter til Fordel for de kriserammede, finder jeg selvfølgelig, og det er ikke uoverkommeligt; 100 Mill. Kr. til de arbejdsløse og ligesaa meget til Landmændene er betydelig mere, end der hidtil har været Tale om, og dog kun 6 pCt. af Nationalindtægtens normale 3500 Mill. Kr. og maaske

8 pCt. af den kriseramte Indtægt; og Befolkningen har sparet ca. 200 Mill. Kr. paa den billige Føde, saa at den har lettere ved at betale Skatten. Men naturligvis kan de fleste Borgere ikke udrede forhøjede Skatter uden at indskrænke Forbruget lidt, og da der bør være en vis Ligelighed i Indskrænkningen af de Goder, man skaffer sig privat, og dem, man modtager gennem Stat og Kommune, maa ogsaa det kollektive Forbrug indskrænkes lidt; især i Sognekommunerne, der mest direkte mærker Landbrugs-krisen. Dog tror jeg Sparsommeligheden gaar for vidt, og jeg siger med *Ohlin*: Hvorfor skal Statens Budget balancere hvert Aar? (Stockholm-mødets Beretn. S. 28). Landbohøjskolens Bibliotek har maattet afsige 50 Tidsskrifter og køber ingen Bøger; kan det da være nogen virkelig Krisehjælp, at Bogtrykkere og Bogbindere bliver ledige og maa indskrænke Forbruget og søge Understøttelse, og at Forlagene faar flere usolgte Bøger? Disse Folks Arbejdsløshed vil naturligvis hjælpe lidt paa Handelsbalancen, naar de bruger mindre Kaffe osv.; men det er en tvivlsom Fordel, at de bruger mindre Flæsk; maaske end ikke Handelsbalancen bliver bedre derved; og er det nødvendigt at tage dette Hensyn? Ad Aare vil man vel supplere et saadant Bibliotek, og saa har Bøgerne til ingen Nytte ligget paa Lager, medens Bibliotekets Læsere savnede dem. Sparsommelighed er i sig selv noget negativt, og Krisen kræver noget positivt; man maa se nøje til, at den ved Sparsommeligheden vundne Købeevne ogsaa bliver brugt. Disse Spørgsmaal samt Forholdet mellem Skat og Laan vil blive genoptaget i Artiklen om Kapitalerne.

En mere alsidig Hjælp end gennem Statens egen Aktivitet faas ved at støtte private Erhverv, saaledes som gennem de senere Aars Sukkerordninger eller gennem Statens nylige Aktie-tegning i Telefonselskabet. Tilskud til private, der udvider deres Arbejdertal, har jeg omtalt i Danmarks Erhvervs- og Samf. S. 561, og særlige Vanskeligheder derved i Socialt Tidsskrift 1932 S. 233; men noget kan der sikkert udrettes ogsaa her. (*Zeuthen* i samme Tidsskrift S. 322—23). Det hyppigste og letteste Middel hertil er Toldbeskyttelse; af Danmarks Erhvervs- og Samf. S. 267—73 vil det ses, at jeg ikke hører til de mest absolute Modstandere, og at jeg regner det for mere maalbevidst og sikkert virkende end Favorisering af Dansk Arbejde; dog er det sidste lettere at komme af med end Told. Jeg vil gerne understrege Professor *H. Westergaards* Udtalelse i Nationaløk. Tidsskr. 1932 S. 391, at det er lettere at lægge Planer til de arbejdsløses Beskæf-

tigelse, naar Landet til en vis Grad er isoleret fra de andre; det er uoverkommeligt at lægge Plan for hele Verden. Jeg interesserer mig imidlertid mere for at benytte Lejligheden til at starte nye Fag, som vi i Længden har gode Betingelser for at oparbejde til normal Rentabilitet (opdragende Beskyttelse) end for at give de eksisterende Fabriker Krisehjælp; jeg antager, at saadanne Maskiner, der sælges i Tusindvis, som Meje-, Sy- og Skrivemaskiner samt Automobiler, og som ikke kræver meget Materiale, maa egne sig udmærket for vore dygtige Fagarbejdere og Ingeniører; deres gode Uddannelse maa kunne bøde paa, at Markedet ikke er saa stort som i de Lande, der nu leverer os disse Ting. Men Start af helt nye Ting kræver mere Tid og mere Kapital, og mange af de dertil nødvendige Arbejdsmaskiner maa vi indføre, saa helt kan man vel ikke afvise den eksisterende Industris Ønske om Værn til bedre Udnyttelse af Kapaciteten; navnlig hvis ogsaa den i Længden vil kunne vokse sig stærk i Danmark. Men vi maa være varsomme med at støtte Bedrifter, som egentlig burde udrenses som uden varig Eksistensberettigelse; deres eksisterende Anlæg giver dem maaske en naturlig Mulighed for at fortsætte, til Maskinerne begynder at blive slidt op, jfr. foran S. 104 om Spillerummet i Rentabilitet, og deri er der en naturlig Beskyttelse; men man bør ikke for disse Maskiners Skyld give en Told, som giver Anledning til ad Aare at anskaffe andre Maskiner i deres Sted. Fra en saaledes befæstet Tryghed kan man forhaabentlig ad Aare enes med andre Lande om gradvis at vende tilbage til en mere fri Samhandel.

Endelig henvises til *R. F. Kahns* interessante Forslag i *Economic Journal* 1931 om Kombination af offentlige Arbejder og Told. og min Omtale af dette Forslag i *Socialt Tidsskrift* 1932 S. 65; Kahn tænker nærmest paa Udnyttelse af eksisterende Fabriker; men opelsker man helt nye Fabriker, kan Byggearbejdet herved vel erstatte det i Kombinationen indgaaende offentlige Byggeri.
